

Srednjovjekovna baština grada Jajca

Pedljo, Josip

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:189269>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET

JOSIP PEDLJO

**SREDNJOVJEKOVNA BAŠTINA
GRADA JAJCA
(Završni rad)**

Pula, rujan, 2023. godine

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET

JOSIP PEDLJO

SREDNJOVJEKOVNA BAŠTINA
GRADA JAJCA
(Završni rad)

JMBAG: 0303089907, redoviti student

Studijski smjer: Dvopredmetni sveučilišni preddiplomski studij

Povijest i Arheologija

Predmet: Arheologija

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Arheologija

Znanstvena grana: Srednjovjekovna arheologija

Mentor: doc. dr. sc. Josip Višnjić

Pula, rujan, 2023. godine



IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Josip Pedljo, kandidat za prvostupnika povijesti i arheologije ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, rujan 2023.



IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOGA DJELA

Ja, Josip Pedljo, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Srednjovjekovna baština grada Jajca“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, rujan 2023.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. JAJCE KROZ POVIJEST	2
2.1 PRAPOVIJEST	2
2.2 ANTIKA	3
2.3 SREDNJI VIJEK	5
2.3 RAZDOBLJE OSMANSKE UGROZE	11
3. PROBLEMATIKA OSNUTKA GRADA.....	16
4. POŠIRENJA URBANOG SREDIŠTA	19
4.1 HRVOJEVA FAZA.....	19
4.2 KRALJEVSKA FAZA	20
5. PREGLED KULTURNE BAŠTINE JAJCA.....	23
6. RAZVOJ FORTIFIKACIJA	26
6.1 CITADELA	26
6.1.2 PORTAL	35
6.1.3 DVOR	41
6.1.4 OSMANSKE PREGRADNJE.....	44
6.1.5 BARUTANA.....	46
6.2. TRIANGULARNA OSNOVA GRADA.....	48
6.2.1 SAHAT/ SAT KULA	49
6.2.2 MALA TABIJA.....	50
6.2.3 NOVA KRŠLAKOVA KUĆA/ KAPETANOVA KUĆA	51
6.3. ZAPADNI BEDEMI	54
6.3.1 MEDVIJED KULA	54
6.4 JUŽNI BEDEMI	58
6.4.1 TRAVNIČKA KAPIJA	58
6.5. ISTOČNI BEDEMI	61
6.6. SJEVRNI BEDEMI	61

6.6.1 ZID OD CITADELE DO MRAČNE KAPIJE	62
6.6.2 MRAČNA KAPIJA.....	64
6.6.3 VELIKA TABIJA	66
6.6.4 ZID OD VELIKE TABIJE DO MALE TABIJE	66
6.6.5 ZID IZMEĐU MALE TABIJE I PAPAUZ KULE.....	67
6.6.6 PAPAZ KULA	68
6.6.7 BANJALUČKA KAPIJA.....	69
6.6.8 ZID IZMEĐU BANJALUČKE KAPIJE I ŠAMIĆA KULE.....	71
6.6.9 ŠAMIĆA KULA	71
7. ZAKLJUČAK	73
8. POPIS LITERATURE	75

1.UVOD

„Razglabati stariju povijest jednoga grada kakav je Jajce spada među teže poslove koje pred sebe može staviti povjesničar.“¹

Jajce je gradić smješten u središnjoj Bosni. Zaštitni mu je znak vodopad iznad kojega se uzdiže stara srednjovjekovna jezgra grada stvarajući prostor izrazite ljepote. Mnogobrojna materijalna baština poput grobnica, stećaka, crkava, samostana, utvrđenja svjedoče o njegovoj važnosti kroz relativno dugu povijest. Jedan od povoda za odabir Jajca za temu završnog rada je ukazati na važnost koju grad i dalje ima kao spomenička cjelina, za cjelokupnu Bosnu i Hercegovinu i narode koji u njoj obitavaju. Mišljenja sam kako bi provedbom sustavnim arheološkim istraživanjima mogli bolje razumjeti život i promijene u srednjovjekovnoj Bosni i Hrvatskoj.

U radu će se prikazati kratki pregled povijesti Jajačkog kraja kao i materijalne ostavštine s naglaskom na fortifikacije. Cilj je prikazati određene procese koje su postupno stvarali samu gradsku sredinu.

U radu se koriste podatci iz članaka, djela i knjiga povjesničara i arheologa koji su se bavili problematikom srednjovjekovnog Jajca. U pitanju su ponajviše djela Đure Baslera, Dubravka Lovrenovića, Đoke Mazalića, Pavla Anđelića, Mladena Ančića i drugih.

Rad je podijeljen u više cjelina kako bi čitatelju bilo lakše shvatiti problematiku koja i danas otežava istraživanje ovoga grada i njegove šire okolice. Početak se rada mahom bavi podrijetlom samoga naselja iz kojega će nastati srednjovjekovno urbano središte pod nazivom Jajce. Nastavak rada daje pregled povijesnih razdoblja kao i sam utjecaj istih na grad i njegovu urbanizaciju odnosno ruralizaciju kao i funkcije koje je Jajce zadobilo u tim razdobljima. Posljednji se dio rada bavi razvojem fortifikacijskog sustava grada koji je u granicama današnje Bosne i Hercegovine unikatan.

¹ Ančić, M.: Jajce, Portret srednjovjekovnoga grada, MHAS-Split, Split, 1999. str. 5

2. JAJCE KROZ POVIJEST

2.1 PRAPOVIJEST

Arheološki nalazi koji će se u radu kasnije spomenuti, upućuju nas na zaključak da na širem Jajačkom području postoji kontinuirani ljudski život od neolitika do danas.² Ljubez u svom djelu navodi kako se materijalni ostatci oko Jajca različito datiraju. Raspon datacija se kreće od 13 000 do 4000 godina pr. Kr.³ Pretpostavlja se da su tijekom neolitske revolucije područje plodne doline rijeka Plive i Vrbasa činili pogodna područja za obitavanje. Prema dosadašnjim arheološkim istraživanjima i slučajnim pronalascima drugih istraživača⁴ najveća koncentracija prapovijesnih nalaza je dokumentirana u dolini Plive. Prapovijest je dakle relativno slabo istražena na ovome području tako da imamo nekolicinu poznatih lokaliteta do kojih se u većini slučajeva došlo slučajno.

Tragove ljudske aktivnosti koje bi mogli smjestiti u prapovijest imamo na mjestu Varošice, gdje se pretpostavlja postojanje eneolitskog naselja, Donjim Barama gdje je na dubini od šest metara pronađena keramička građa kao i pougljene životinjske kosti, uz rijeku Plivu gdje je pri gradnji kuće Joze Mikete, pronađeno mnogo nalaza od lonaca crne i žute gline te mnogo željeznih predmeta i rimske krovne opeke. Prema Evliji: „*Ispod tih stijena nalaze se sve same pećine i podzemni hodnici. A neke kuće imaju i putove kojima se silazi u te špilje.*“⁵ Zanimljiva je činjenica kako se u dubokim iskopima pronalaze keramički ulomci iz brončanog doba, a u pojedinim slučajevima pretpostavlja se na prisutnost nalaza koje pripadaju Latenskoj kulturi.⁶

² Ljubez, B.: Jajce grad, Prilog povijesti posljednje bosanske prijestolnice, HKD Napredak, Sarajevo, 2009.

str. 18

³ Isto, str. 18

⁴ Truhelka, Anđelić, Fra Anto Knežević

⁵ Ljubez, 2009. str. 20

⁶ Lovrenović, D.: Jajce 1396.-1996., Zbornik radova, Društvo za zaštitu kulturno-povijesnih i prirodnih vrijednosti Jajca, Općina Jajce, Jajce, 2002. str. 12

2.2 ANTIKA

Za antičkoga perioda, Jajačka se kotlina sa širom okolicom nalazila u sjeverozapadnom djelu rimske provincije Dalmacije, ali i na južnim granicama prostiranja Mezejskog plemenskog saveza. Ovaj podatak je poznat na temelju pisanih antičkih vrela i epigrafskih spomenika čija je koncentracija na navedenom



SI 1. Kratki brončani mač s koricama tipa
Mošunj, Bešpelj, Jajce, 9. st. pr. Kr.
(<https://www.facebook.com/profile.php?id=100057407050968>), (pristup 28.8.2023)



SI 2. Reljef u hramu boga Mitre
(<https://visitjajce.ba/hram-boga-mitrasa/>), (pristup 28.8.2023)

području relativno brojna.⁷

Područje je u antičko doba bilo strateški bitno zbog ekstenzivnog iskorištavanja prirodnih bogatstava posebice željezne rude.⁸

Onodobna moguća naselja, Divičani, Jajce, Dnoluka, Pljeva, Šipovo, Janj i drugi,⁹ koja su se razvila na području Plivske i Vrbaške doline su bili dobro povezani sa Salonom, Sisciom kao i Sirmiumom cestama *Salona- Siscia* i *Salviae- Sarnadeae- Leusaba – Servitium*.¹⁰



SI 3. Kameni reljef s prikazama Silvana i nimfi, Jajce 3. st.

Fotografirao Josip Pedljo (16.10.2022.)

Najrazvijenije naselje toga vremena je bilo *civitas Baloie* koje se nalazilo na području današnjeg Šipova. Zabilježen je boravak VII legije *Manije Celium* koja je boravila u *Baloie* u doba cara Klaudija, od 41. do 45. godine.

Uzimajući u obzir navedena arheološka istraživanja možemo pretpostaviti kako je na užem gradskom području današnjeg Jajca postojalo naselje u III. st. U prilog pretpostavci idu pronalasci hrama boga *Mitre Tauroktona*, i nalaz žrtvenika *Jupitera Depulsora*. Oni upućuju na period *dominata* kada se na području današnje

⁷ Lovrenović, 2002. str. 9

⁸ „*ferrae Delmaticae, ferrariae venae Dalmatiae, ferraria ad provinciam Dalmatiam, Ferrariae Pannoniarum, metalli Delmatici*“, Isto, str. 9

⁹ Ljubez, 2009. str. 22

¹⁰ Isto, str. 11

citadele potencijalno nalazilo „*rimsko relevantno utvrđenje sa značajnijom posadom vojnika*“.¹¹

Uz navedeno imamo nalaze koje ukazuju na postojanje kasnoantičkih bazilika i crkava koje se pojavljuju u razdoblju od Milanske konvencije 313. do doseljavanja Hrvata u VII. stoljeću.¹² Većina nalaza ranokršćanske epohe se nalazi u široj okolini grada. Neki od nalazišta su lokalitet Crkvina u Divičanima kao i lokaliteti u Mudjčićima, Čifluku kraj Šipova i u Majdanu kraj Mrkonjić Grada.¹³ Nalazi i nalazišta svjedoče o bogatoj antičkoj baštini no u budućnosti je potrebno provesti dodatna istraživanja kako bi se stvorila točnija i bolja slika rimskog Jajačkog područja.



SI 4. Karta Rimske provincije Dalmacije i dijela Panonije (<https://www.croma-co.hr/postoji-li-danas-dalmacija/>), (pristup 28.8.2023)

2.3 SREDNJI VIJEK

Kako bi došli do stvaranja srednjovjekovne „*ne agarne*“¹⁴ sredine potrebno je razumjeti procese koji su rezultirali urbanizacijom. Osnovna značajka Jajca su geostrateški i morfološki položaj. Od plodnih polja i trgovačkih pravaca do niza prirodno zaštićenih područja neki su od čimbenika koje su determinirali razvoj

¹¹ Isto, str. 28

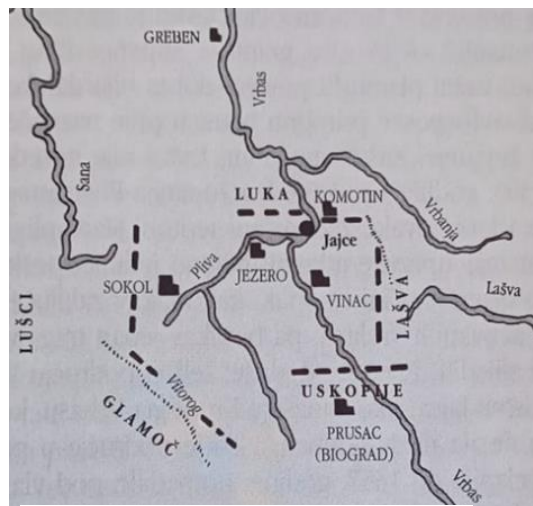
¹² Isto, str. 17

¹³ Lovrenović, 2002. str. 29

¹⁴ Ančić, 1999. str. 67

naselja. Potvrda ovog zaključka su već spomenuti rimski prometni pravci, kao i razvoj rimskog naselja koje je potencijalno bilo utvrđeno i koje je moglo biti temelj budućeg srednjovjekovnog naselja koje će prerasti u Jajce.

Naselje koje će kasnije dobiti naziv Jajce razvilo se u staroj Hrvatskoj župi Plivi.¹⁵ Župa Pliva se isprva spominje u djelu bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta da bi se ponovno spominjala u djelu *Sclavorum Regnum*.¹⁶ Prema Ančiću, Pliva se u „*realnom povijesnom kontekstu*“¹⁷ spominje u XIV. st. točnije u darovnici bana Tvrtka. Granice župe su u ispravi bana Tvrtka slabo opisane, odnosno kako je navedeno „*ot mee do mee*“¹⁸, drugim riječima od međe do međe. Ančić piše da su granične župe na jugu i jugozapadu bile Uskoplje (plodna dolina u gornjem toku Vrbasa) i Glamoč (krška polja). Oko ostalih susjednih župa mnogo se raspravljalo i još uvijek se raspravlja jer u znanstvenim krugovima nikada nije došlo do potpunoga konsenzusa.¹⁹



SI 6. Shematski prikaz župe Pliva,
Ančić, 1999. str. 17

Ančić na temelju sačuvanih vrela smatra da je na zapadu bila župa Lušci, na sjeveru župa Luka te na istoku župa Lašva. Kasnije, u Osmanskom razdoblju iz zapisa XV. st. dolazimo do spoznaje kako se na ovom području proteže pet „*nahija*“²⁰ Jezero, Jajce, Vinčac, Sokol i Janj što nas može dovesti do zaključka kako najkasnije

¹⁵ Isto, str. 12

¹⁶ Isto, str. 12

¹⁷ Isto, str. 12

¹⁸ Isto, str. 13

¹⁹ Isto, str. 13

²⁰ manja upravna jedinica u Osmanskom Carstvu (obuhvaća više sela ili jedan grad, više nahija čini kadiluk), na čelu s muslimanom, jezikoslovac.com (<https://jezikoslovac.com/word/cbnd>)

u XV. st., ako ne i prije, dolazi do podjele stare Plivske župe na pet manjih administrativnih jedinica, odnosno kotara.²¹ Dobro je poznato kako su se prvotne administrativne podjele Osmanlija podudarale s hrvatskim administrativnim podjelama. Isto potvrđuje i stručnjak za ova pitanja H. Šabanović koji tvrdi da „*turski termin nahija odgovara potpuno našem srednjovjekovnom pojmu župa*“.²²

Kao potvrdu tome uzimamo dokument u kojem Grgur Pavlović Hrvatinić mijenja Greben za posjed Dobra Kuća u Slavoniji s kraljem Ludovikom. U dokumentu se navodi kako se Greben predaje sa svim svojim „*pripadnostima... i u starim granicama*“²³ osim područja Vrhovina koje su naznačene kao „*districtus*“. *Districtus* možemo tumačiti kao kotar, jer druga srednjovjekovna vrela navode kotare koji su sačinjeni na temelju utvrda ili već spomenutih utvrđenih naselja koje sam već i spomenuo (Jajce, Jezero, Sokol, Vinčac i Janj).²⁴

Kako bismo bolje razumjeli razdoblje XIV. i početka XV. st., kada Jajce postaje jedno od stolnih mjesta Hrvoje Vukčića Hrvatinića, kratko ćemo napomenuti i povijest velikaškog roda. Hrvatinići su velikaški rod koji se spominju od druge polovice XIII. do druge polovice XV. st. Snažno su utjecali na razvoj političkih prilika u Hrvatskoj i Bosni. Prema dostupnim podacima utemeljiteljem roda se smatra knez Stjepan.²⁵ Uz njih se veže i prvo institucionalno uređenje Crkve bosanske uz koju su neki članovi roda i pristali. Prvi Hrvatinići su bili rođaci knezova Bribirskih čemu mogu zahvaliti svoje uzdizanje među moćnu vlastelu. Prvotne posjede su imali u Donjim krajima, kao npr. u župama Banici, Vrbanji, Zemljaniku i drugdje. U početku šire svoju moć priznavanjem nasljednih prava i darovnica dok se kasnije dijelom oslanjaju na osvajanja preko kojih su širili svoj utjecaj. Uzdizanjem moći širi se njihov posjed, a tako i pojam Donji kraji.²⁶ Potkraj XIV. i u XV. st. postaju najmoćniji feudalci u Bosni.²⁷

Najkasnije od konca XIII. st. Plivska župa pa tako i naselje koje će kasnije prerasti u grad Jajce je pod vlašću donjokrajskog velikaškog roda Stjepanića-Hrvatinića.²⁸ U pisanim izvorima ban Tvrtko 1366.²⁹ daruje cijelu župu rodu Hrvatinića

²¹ Ančić, 1999. str. 19

²² Šabanović, 1982. str. 110

²³ Ančić, 1999. str. 19

²⁴ Isto, str. 18

²⁵ Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

²⁶ Isto (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

²⁷ Isto (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

²⁸ Ančić, 1999. str. 14

²⁹ Isto, str. 13

zbog zasluga Vukca Hrvatinića u ratu 1363.³⁰ kada je zaustavio prodor vojske kralja Ludovika. Hrvatinići su navedenim prostorom gospodarili više od jednog stoljeća dok ga pod vlast ne preuzimaju Kotromanići.³¹



SI 7. Prikaz Hrvoja Vukčića Hrvatinića na konju, Hrvojev misal
([tps://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvojev_misal](https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvojev_misal)), (pristup 28.8.2023)

Jedan od najvažnijih, možda i najvažniji član navedenog roda bio je Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Točan datum rođenja nam je još uvijek nepoznat ali se pretpostavlja da je rođen oko godine 1350. u Kotoru, današnjem Kotor Varošu.³² Bio je najstariji sin Vukca Hrvatitića. Prvi put se spominje 21.6.1376. u ispravi Hrvatsko-Ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvinca pri čemu ga isti naziva svojim vjernim vitezom.³³ Ispravom iz 12.3.1380. godine mu bosanski kralj Tvrtko I. dodjeljuje titulu velikoga vojvode bosanskog.³⁴ Hrvoje je u svome životu shodno onome vremenu bio aktivno umješšan u politička zbivanja tadašnjice, diplomatskim poslovima, kao i borbama protiv Osmanlija, Mletaka, suparničkih vlastelina i drugih. O njegovoj sposobnosti i moći svjedoče mnogi podatci kao npr. predvođenje političke struje sa kojom je Bosna

³⁰ rat 1363. je pokušaj Ludovika I. ka ekspanziji u Bosni pod izlikom protjerivanja heretika odnosno bosanskih krstjana

³¹ Ančić, 1999. str. 68

³² Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

³³ bio je posrednik pri pomirenju Mastanovih sinova Radoslava i Miroslava, Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

³⁴ navedenu titulu je nosio i njegov otac Vukac Hrvatinić

1398. godine za kralja dobila Ostoju.³⁵ Hrvoje je bio jedan od ključnih faktora u građanskome ratu za Hrvatsko-Ugarsko prijestolje, pri čemu Ljubez smatra da je bio važan čimbenik koji je potaknuto bosanskog kralja da se udruži s Ladislavom i sukobi sa Žigmundom.³⁶ Hrvoje je bio jedan od vodećih Ladislavovih oslonaca za preuzimanje prijestolja. To je važno spomenuti zbog samoga imena grada o kojem kasnije biti nešto više govora. Naposljetku, spoznajući Ladislavove namjere o odustajanju od svojih pretenzija, zaputio se u Budim obvezujući se vjerno služiti Žigmundu, od kojega je dobio grad Split s naslovom hercega.³⁷

Poznato nam je da se ženio dva puta.³⁸ Iako nam o prvoj supruzi povijesna vrela ne govore mnogo, o drugoj pak, Jeleni Nelipčić, znamo da je bila kćer hrvatskog kneza Ivana Nelipčića, gospodara Sinja i okolice.³⁹

Upoznati s povijesnim značajem Hrvoja Vukčića nameće se pitanje zašto je tako značajan plemić za svoju prijestolnicu odabrao Jajce. Razna tumačenja razloga odabira Jajca idu od legendi kako je bio zadivljen nestvarnom ljepotom ovoga kraja⁴⁰, do pretpostavki da središte seli zbog primjerice ekonomskih i geostrateških potencijala poput kontrole trgovačkih pravaca.⁴¹ Mazalić kao razlog navodi sigurnost, uzimajući u obzir veliki broj neprijatelja koje je stvorio šireći svoju moć.⁴²

Hrvoje od 1396. nosi titulu „*conte di Jajcze*“⁴³ što se često smatra prvim sačuvanim pisanim izvorom spomena imena grada.

³⁵ Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

³⁶ Ljubez, 2009. str. 98

³⁷ Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>)

³⁸ Ljubez, 2009. str. 96

³⁹ Isto, str. 96

⁴⁰ Softić, A., Ševo, Lj. Jajce u narodnoj predaji, JU „Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca“, Jajce 2010. str. 12

⁴¹ Ljubez, 2009. str. 46.

⁴² Mazalić, Đoko, Stari grad Jajce. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, svezak VII, Sarajevo, 1952. str. 65.

⁴³ Zrile, T.: Jajce, Općina Jajce, Jajce, 2000. str. 9



SI 8. Prikaz tvrđave „Castel dell' Ovo“
(<https://napoli.itineraridellacampania.it/castel-dellovo/>), (pristup
28.8.2023)

O specifičnom imenu samoga grada postoji više teorija. Prva, ujedno i najjednostavnija teorija, jest da je grad sagrađen na jajolikoj stijeni te da je na temelju toga dobio ime. Druga legenda govori pak o ubacivanju ljuski jajeta u vezivo pri gradnji gradskih bedema kako bi bili čvršći i samim time bolje čuvali grad i građane od opasnosti.⁴⁴ Talloczy piše kako neki ime grada vežu s imenom „legendarnog“ vojvode Jajice koji je živio u kaštelu Grmuše na lijevoj obali Une, u Bihaćkom kotaru. Ruševine navedenog kaštela su raznesene prije 1889.⁴⁵ Predaja koja se spominje u više pisanih izvora govori kako je vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić gradnju novoga grada predao u ruke nekom arhitektu po imenu Luculli, koji je grad sagradio po uzoru na primorsku Napuljsku utvrdu „Castello dell Uovo“.⁴⁶ Mnogi zadnju predaju smatraju najvjerođostojnijom zbog već navedenih poveznica između vojvode Hrvoja i Ladislava Napuljskog.

Nakon Hrvojeve smrti 1416. grad dolazi pod vlast kralja Ostoje te ostaje u kraljevskim rukama sve do pada Kraljevstva pod Osmanlije.⁴⁷ Svakako je razumljivo da je u kraljevu interesu bilo proširiti i učvrstiti svoj utjecaj a Jajce, koje je tada preraslo u značajan centar moći postaje jedan od važnijih kraljevskih posjeda. Kralj je došao u posjed Jajca ženidbom s Hrvojevom udovicom Jelenom Nelipčić. Na temelju Hrvojeve oporuke znamo kako je ženi Jeleni ostavio šest tisuća posuđenih

⁴⁴ Softić, Ševo, 2010. str. 12

⁴⁵ Isto, str. 12

⁴⁶ Isto, str. 12

⁴⁷ Ančić, 1999. str. 68

dukata i Kotor, danas Kotor Varoš, s cijelom župom.⁴⁸ Kako je onda Jelena sa sobom ponijela Jajce kao miraz? Ančić navodi pretpostavku o dogovoru između Jelene i Hrvojevih nasljednika. Njegovo je mišljenje da je Jelena zadržala samo Jajce bez župe, dok je posjede iz oporuke predala njegovim nasljednicima Ivanišu Dragišiću i Jurju Vojsaliću.⁴⁹

2.3 RAZDOBLJE OSMANSKE UGROZE

Prvi doticaj bosanskih vojnika s Osmanlijama dogodio se 1389. na polju Kosova u prvoj Kosovskoj bitci. Osmanska prisutnost u Bosni je postojala i prije samoga pada Bosne 1463. Osmanlije su pri zauzimanju Bosne koristili tzv. Mali rat⁵⁰ kako bi širili strah i gospodarski polako, ali sigurno iscrpili državu. Osmanlije su dolaskom u Bosnu zakomplicirale već zamršeno stanje u samoj državi. Naime, to je razdoblje unutar državnih sukoba krupnog plemstva i dvora, što je posljedično crpilo resurse i zahtijevalo nove saveze od kojih su neki i doveli Osmanlije u samo Kraljevstvo. Jedan od Osmanskih saveznika u Bosni je bio Sandalj Hranić, jedan od najmoćnijih onodobnih velikaša, koji je vladao područjem od Boke Kotorske i rijeke Lim do Cetine i Drijeva na Neretvi.⁵¹ Navedeni se velikaš okreće Osmanlijama kako bi očuvao svoje posjede u sukobima sa svojim vazalima i sinovima kneza Pavla Radinovića, u čijem je ubojstvu sudjelovao.⁵² Osmanlije su se uz njegovu pomoć uspjele utvrditi. Smatra se da im je sjedište bilo u Foči odakle su akindžijske postrojbe 1415. napale posjede u Dalmaciji i Hrvatskoj.⁵³ Ljubez navodi kako tada zauzimaju i današnje Trebinje.⁵⁴ Kralj Tvrtko II. je riješio taj problem protjeravši ih iz Bosne sa samo osam tisuća vojnika dok su Osmanlije navodno imali sedamnaest tisuća vojnika pod zapovjedništvom Albaneza i Hadžibega.⁵⁵ Od kralja Tvrtka II. 1433. dobivaju Hodidjed kao otplatu danka,⁵⁶ a nakon određenog vremena,

⁴⁸ Isto, str. 68

⁴⁹ Isto, str. 68

⁵⁰ ratovanje manjih naoružanih grupa, izvan sastava redovite vojske, Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=21788>)

⁵¹ Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33296>)

⁵² Isto (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33296>)

⁵³ Ljubez, 2009. str. 137

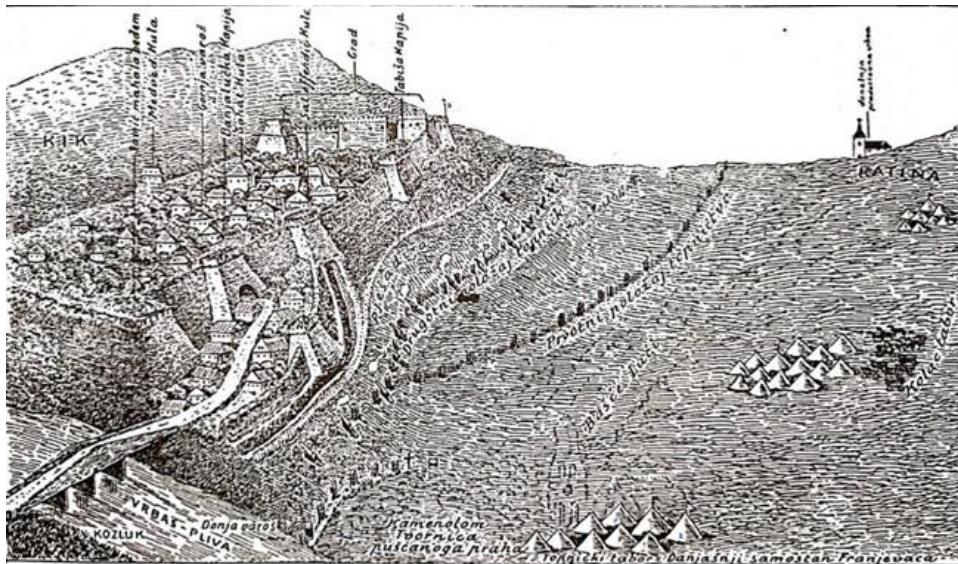
⁵⁴ Isto, str. 137

⁵⁵ Isto, str. 137

⁵⁶ Isto, str. 137

najvjerojatnije 1451., osvajaju Vrhbosnu. Svakako te uspjehe koriste za jačanje svoje prisutnosti i sve češća haranja po Bosni.

Hrvatski ban Matko Talovac⁵⁷, kao saveznik Tvrtka II., 1434. ulazi u Bosnu i poražava čete Sandalja Hranića te suzbija Osmanlije i vraća Hodidjed pod svoju vlast.⁵⁸



SI 9. Prikaz opsade Jajca iz 1463.

Thalloczy, 1916. str. 80

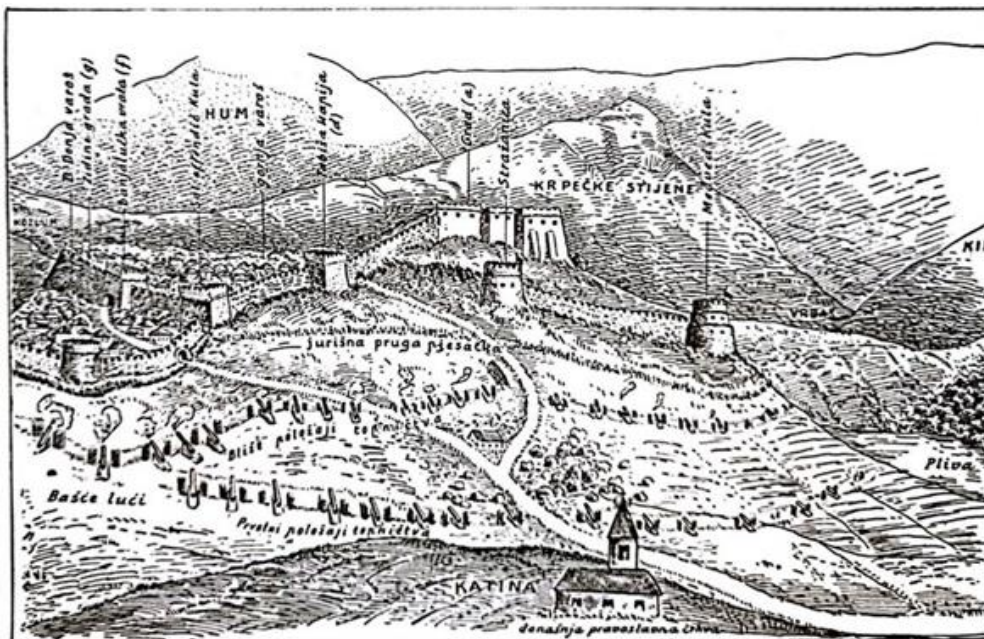
Pretposljednji bosanski kralj Stjepan Tomaš vodio je intenzivne pripreme za rat s Osmanlijama te djelovao na sve moguće načine kako bi okončao njihove konstantne pljačkaške pohode po Bosni. Jedan od primjera je zauzimanje Hodidjeda 1459. gdje je po legendi pola stanovnika pobio, a pola dao u roblje.⁵⁹ Neki od primjera su i njegovo sazivanje vlastele, protjerivanje krivovjercaca, pozivi u pomoć upućeni Mletcima, Svetoj Stolici te Kraljevini Hrvatsko-Ugarskoj. Kralj Tomaš umire u nerazjašnjenim okolnostima što dovodi struku do rasprava o njegovoj smrti. Teorije variraju od bolesti do ubojstva od najbližih suradnika.⁶⁰

⁵⁷ gospodar Srebrenika, župan kovinski i kapetan beogradski istaknuo se u protuosmanskim borbama, 1453. ban Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske te cijele Slavonije, Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60298>)

⁵⁸ Ljubez, 2009. str. 137

⁵⁹ Isto, str. 139

⁶⁰ Isto, str. 149



SI 10. Prikaz opsade Jajca iz 1463. pogled sa Katine

Thaloczy, 1916. str. 81

Novoizabrani Bosanski kralj Stjepan Tomašević, nije posjedovao jednake vladarske kvalitete poput prethodnika te za svoje vlasti nije uspio organizirati obranu pred Osmanskom vojskom. Početkom Osmanske invazije 1463. kralj predaje prijestolnicu Bobovac na obranu Radaku te se povlači u Jajce.⁶¹ S obzirom da je Bobovac bio dobro utvrđen grad, smatralo se da će pružati ozbiljan otpor Osmanskom napadaču te u konačnici pridonijeti protjerivanju Osmanlija iz Kraljevstva. Neočekivan je bio slijed događaja da je po određenim izvorima Bobovac pao nakon jednog dana opsade, odnosno da se Radak predao sultanu bez borbe. U narodnoj predaji, koja se još zadržala u Kraljevoj Sutjesci postoji toponim koji se naziva Radakova stijena. Po legendi je na tom mjestu nakon predaje Bobovca smaknut Radak uz prisustvo sultana gdje mu je sultan rekao „*Nisi služio svome kralju, kako bi tek služio meni.*“⁶²

Osmanlije su nakon toga stigle do Jajca pri čemu se kralj dao u bijeg. Prva stanica mu je bila Sokol na Plivi iz kojega bježi u Ključ.⁶³ Tim potezom želio je dobiti na vremenu kako bi organizirao obranu i otpočeo pregovore. Ključ je pak kralju dao

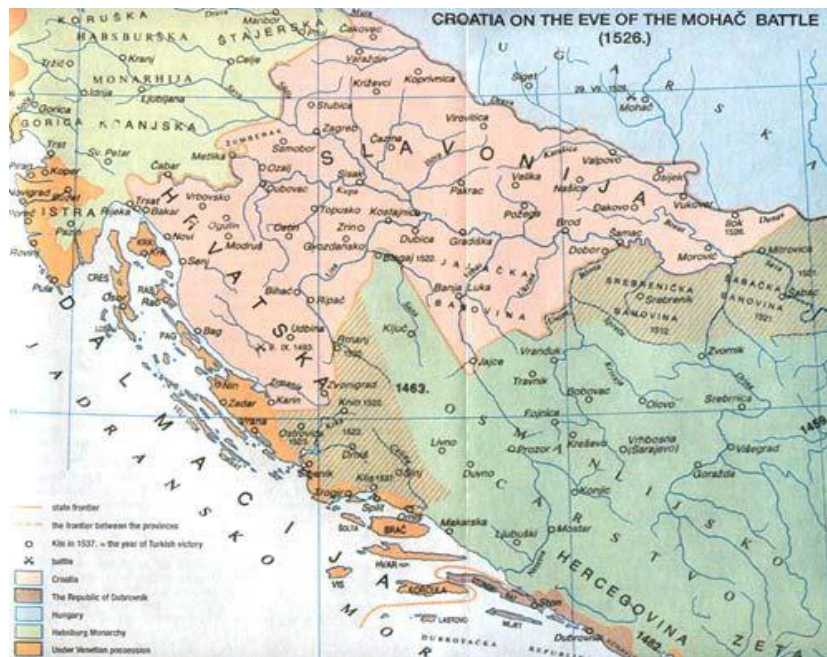
⁶¹ Isto, str. 154

⁶² legenda zabilježena od usmenih kazivača iz Kraljeve Sutjeske

⁶³ Ljubez, 2009. str. 155

mogućnost pregovora s Osmanlijama jer, uzimajući u obzir njegov geografski položaj, jasno je da bi svaka opsada Ključa predugo trajala. Uvidjevši navedeno, Osmansko se vodstvo odlučilo na pregovore. Osmanska vojska, koju je predvodio Mahmud-paša Anđelović, uspijeva je nagovoriti kralja na mirnu predaju pri čemu je on izdao zapovijed svim većim središtima na predaju. Iako se kralj mirno predao Osmanlije su mu oduzele život 25. svibnja 1463. U usmenoj tradiciji Jajačkog kraja se pogubljenje kralja smješta na Carevo Polje pokraj Jajca.

Iste godine na jesen je u Petrovaradinu zaključen savez između Korvine Hrvatsko-Ugarske i Mletaka zbog oslobođenja Bosne. Savezu se priključuje Napuljski kralj te sjevernotalijanska vojvodstva poput Milana. Hrvatsko-Ugarska vojska je bila podijeljena na dva krila te je jedno vodio Mirko Zapolja dolinom Vrbasa, dok je drugo vodio kralj Matija Korvin preko Manjače.⁶⁴



SI 11. Zemljovid sa prikazom Jajačkog i Srebreničkog banata

(https://hr.wikipedia.org/wiki/Srebreni%C4%8Dka_banovina), (pristup 28.8.2023.)

Kod Čađavice, nakon prolaza kroz planinski masiv Manjače, susreće se s hrvatskim četama koje dolaze iz smjera Bihaća pod vodstvom bana Stjepana Frankopana. U njegovoj su pratnji bili i Matija Frankopan, kao i slavonski ban Jan

⁶⁴ Isto, str. 161

Vitovec.⁶⁵ Kod Jajca se pridružio i vojvoda Vladislav Hercegović sa svojom vojskom. Nakon pedeset i šest dana opsade kreću juriši na grad i to 10. listopada, dok se proboj dogodio u periodu između 12. i 14. listopada. Pri tome su uslijedile krvave borbe prsa u prsa za kontrolu nad unutarnjim dijelom gradskih zidina. Nakon četiri dana krvave borbe Jusuf beg se s posadom od četiristo vojnika povlači u samu tvrđavu. Grad je u potpunosti oslobođen na sam blagdan Božića 25. prosinca 1463. kada je došlo do juriša na citadelu.⁶⁶

Nakon oslobođenja dijelova Bosanskog kraljevstva. osnovani su Srebrenički i Jajački banat.⁶⁷ Jajački banat se širio od Biograda, današnjeg Prusca, do Vrbaškog grada, današnje Banja Luke. Banat je korišten kao prva crta obrane od Osmanlija, što se iskazalo izrazito efektivnim kako u vojnom, tako i u ekonomskom smislu. Bitno je napomenuti kako banati nisu uspjeli zaustaviti akindžijske postrojbe koje su se probijale u unutrašnjost Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva pa i dalje.⁶⁸ Jajce u doba banata dobiva novu važnost. Postaje središte banata, gdje stoluje i sam ban, a u toku rata postaje i najjisturenija točka obrane od Osmanlija. To je rezultiralo višestrukim opsadama samoga Jajca i drugih utvrda i gradova koji su pretvoreni u utvrđenja. Drugim riječima dolazilo je do učestalih napada vatrenim oružjem koje je ostavilo duboke ožiljke na samim gradovima te se postupno mijenjao sam izgled fortifikacija i objekata unutar utvrda. Jajce ponovno pada pod Osmanlije 1528. nakon sedamdeset šest dugih iscrpljujućih godina uzastopnih borbi. U tom trenutku Jajce gubi svu političku i vojnu važnost koju je imalo te paralelno s time započinje epoha višestoljetne stagnacije.

⁶⁵ Isto, str. 161

⁶⁶ Isto, str. 162

⁶⁷ Isto, str. 162

⁶⁸ Isto, str. 163



SI 12. Zemljovid sa prikazom užeg područja Jajačkog i Srebreničkog banata (https://hr.wikipedia.org/wiki/Srebreni%C4%8Dka_banovina), (pristup 28.8.2023.)

3. PROBLEMATIKA OSNUTKA GRADA

Problematika istraživanja urbanističkog razvoja grada i njegovih fortifikacija leži u nedostatku većeg broja materijalnih i pisanih povijesnih vrela urbane odnosno „ne agarne“⁶⁹ sredine na području današnjeg Jajca. Određeni istraživači kao npr. Basler koji su istraživali graditeljski slijed Jajca od temelja iz kojega će kasnije prerasti u velebni arhitektonski mozaik, temelji su svoje zaključke na stilskim raznolikostima prema kojim možemo relativno pretpostaviti razdoblja građevinskih zahvata.⁷⁰

Prvi poznati opis Jajca dolazi nam od autora Antonia Bonfinia⁷¹ (1435.-1503.) koji je od 1485. obnašao službu dvorskog povjesničara na Korvinovu dvoru.⁷² On u svojim spisima i spominje Jajce kao utvrđeni grad.⁷³ Na temelju dosadašnjih spoznaja poprilično je nepoznat tijek samih gradnji, bez obzira što Brčić

⁶⁹ Ančić, 1999. str. 67

⁷⁰ Basler, Đ.: Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu. Naše starine VI, Zavod za zaštitu spomenika NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1959. str. 128

⁷¹ talijanski humanist i povjesničar, profesor u Ascoliju i Recanatiju od 1478. do 86., Na Korvinov poziv postaje dvorski povjesničar, Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8649>)

⁷² Ljubez, 2009. str. 49

samouvjereno tvrdi da su zidine izgrađene od strane dalmatinskih zidara između 1391. i 1404.⁷⁴

U prethodnom je poglavlju spomenuto kako oko samog Jajca postoje tragovi naselja iz vremena Rimskog Carstva kao i postojanje potencijalne rimske fortifikacije četverokutne osnove na mjestu kasnije Jajačke citadele. Većina autora kao npr. Basler tu rimsku utvrdu tumači kao neku vrstu refugiuma.⁷⁵ Trenutno najizazovnije prepreku u pokušaju pregleda razvoja naselja predstavlja poprilično dugo razdoblje od Porfirogenetova do Vukčićeva doba pri čemu ne možemo u potpunosti pratiti slijed urbanizacije i migracije užeg gradskog područja.

Uvidom u pisana vrela vezana za ovaj kraj često se nailazi na naziv Plivski grad. Navedeni grad bi se možda moglo smjestiti na područje koje će se kasnije nadjenuti imenom Jajce, iako je njegov smještaj poprilično nejasan. Jedini ga autori povezuju sa Sokolom na Plivi, dok ga drugi smještaju u mjesto pod nazivom Jezero, nekoliko kilometara nizvodno od Sokola. Ako bi se i prihvatila pretpostavka da je Plivski grad smješten na području kasnijeg Jajca, nije poznato je li riječ o utvrđenom ili neutvrđenom mjestu. Prema Basleru, koji ne ulazeći u problematiku starijeg naselja, mjesto Ornabija bi moglo biti stariji naziv za Jajce. Do te pretpostavke je došao na temelju darovnice iz 1322. i stanke⁷⁶ iz 1354. gdje se spominje postojanje samostana u Milaševcima⁷⁷ „kod Ornabija“⁷⁸

Jajce se po prvi put pod tim nazivom, kojeg je zadržao do danas, u pisanim vrelima spominje tek 1396. kada se Hrvoje Vukčić Hrvatinić naziva „*conte di Jajcze*“ odnosno „*knez od Jajca*.“ Ovaj podatak potvrđuje postojanje značajnijeg utvrđenju na mjestu današnjeg Jajca.

Prema novijim istraživanjima iz 1994. u Sarajevu je objavljena zbirka srednjovjekovnih natpisa sa stećaka koje je zabilježio Nenad Azizin Tanović.⁷⁹ U njoj je naveo i epitaf Prijezde Vinja s Ravanjskih Vrata na Kupresu iz 1303. koji kazuje: „*A se lezi Periježda Viganj, na svojini, na plemenitoj ukraj Jajca..... 1303 po vremenu Gospodina, a Stjepana Bana trinaesta v Bosni.*“⁸⁰ Što bi značilo da postoji pisani trag

⁷⁴ Ljubez, 2009. str. 46

⁷⁵ Basler, 1959. str. 130

⁷⁶ sabora

⁷⁷ Milaševci, selo pokraj Jajca

⁷⁸ Basler, 1959. str. 122

⁷⁹ Ljubez, 2009. str. 48

⁸⁰ Isto, str. 48

o grada nekih nepunih stotinu godina prije samog dokumenta u kojem se Hrvoje naziva knezom od Jajca.⁸¹

Na temelju etnoloških zapisa⁸² može se uvidjeti kako se među lokalnim stanovništvom Jajca održala predaja o Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću kao osnivaču grada. Uzimajući u obzir razvoj srednjovjekovne Europe u kojoj se tijekom razvijenog srednjeg vijeka osniva mnoštvo gradova postoji mogućnost istinitosti navedenog. Stariji autori poput Thalloczya i Truhelke zaključuju kako je Hrvoje zasigurno utemeljitelj grada. Truhelka pak uz prethodno navedeni stav piše: „*Hrvoji samom pripisao bi samo osnutak i gradju akropole*“⁸³. Mazalić smatra da je citadela nastala prije samoga Hrvoje, a to temelji na tlocrtu kula. On smatra da bi u slučaju Hrvojeve izgradnje samog grada, pa time i same citadele, kule bile kružnog ili poligonalnog tlocrta, što se u doba njegova vladanja više-manje i koristilo. Basler, pak analizom starih građevina u gradu u potpunosti odbacuje teoriju Hrvojeva osnivanja, ne osporavajući vjerojatnost većih arhitektonskih zahvata u njegova doba. S tom hipotezom se slaže i prof. Mladen Ančić.⁸⁴ Isti je istraživanjem gradske jezgre utvrdio kako neke građevine prethode vremenu XIV. st., kao što je bifora na južnom zidu citadele izrađene u romaničkom stilu.⁸⁵

Zašto dolazi do utvrđivanja grada? Postoje više teorija iako se najvjerodostojnijom čini ona prof. Ančića u kojoj se vuče paralela velikaških sukoba i gradnje zidina,⁸⁶ dok Bričić tvrdi da je razlog stvaranje novoga sjedišta zbog strateško-ekonomskih čimbenika, odnosno bolje povezanosti s Ugarsko-Hrvatskim kraljevstvom i dalmatinskim komunama.⁸⁷

⁸¹ Isto, str. 48

⁸² Softić, Ševo, 2010. str. 12

⁸³ Truhelka Ć.: Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitosti, J. Studnička i drug, Sarajevo, 1904. str. 61

⁸⁴ Ančić, 1999. str. 98

⁸⁵ „*U prilogu starijeg datiranja zidova jajačke tvrđave govori istovjetnost građe sa zidovima romaničke crkve sv. Luke i arhaične Medvjed-kule.*“, Basler, 1959. str. 128

⁸⁶ Ančić, 1999. str. 67

⁸⁷ Ljubez, 2009. str. 46

4. POŠIRENJA URBANOG SREDIŠTA

4.1 HRVOJEVA FAZA

Nada Klaić postavlja hipotezu kako je: „*glavni pokretač u formiranju gradskih naselja ipak gospodarski činilac*“⁸⁸ ali isto tako kako su „*castra posvuda u Evropi djelovala kao pozitivno na stvaranje gradova*“.⁸⁹ Kada se na to nadoda promjena trgovačkog sustava iz naturalne u novčarsku prirodu, dolazi se do stvaranja mjesta veće koncentracije trgovine, a samim time i mjesta okupljanja trgovaca, činovnika, duhovnika i obrtnika. To je uistinu stvaranje „*malih jezgri*“,⁹⁰ a kasnije i naselja, odnosno varoši. I Bojanović je na području svoga djelovanja između rijeka Bosne i Une također iznio dokaze o postojanosti mreže romaničkih gradova u XIII. st.,⁹¹ gdje se većina nadogradnji temelji na proširenju obrambenih instalacija odnosno ukomponiranju naselja ili podgrađa ispod samih burgova, što je rezultiralo stvaranjem prvih gradova. Potreba za proširenjem obrambenih struktura oko naselja se javlja u doba feudalne anarhije.⁹²

Kao jedan od narativa za koji se smatra da bi mogao ići u prilog starijem datiranju Jajca je župna crkva nepoznatog titulara i župa iz XIII. st. uz koju shodno tome postoji pretpostavka o postojanju određenog burga na mjestu današnje citadele. Basler navodi kako je crkva nastala na temelju neke romaničke građevine koja je prenamijenjena u crkvu u periodu od XII. do XIII. st. Prvotno su crkve pripadale Kninskoj biskupiji, a kasnije, u doba širenja vlasti bosanskog bana na Donje kraje, širi se i utjecaj bosanske biskupije *ecclesia bosniensis*.⁹³

U drugoj polovici XV. st. za stanovnike Jajca se u dokumentima navodi da potječu iz „varoši Jajce“ ili „*borgo Jajce*“⁹⁴, da bi se sredinom XV. stoljeća nazivali borgesani. To nas vodi do zaključka da je grad već tada zasigurno bio opasan zidinama.⁹⁵ Maloprije navedene podatke možemo uzeti kao potvrdu da je Hrvoje

⁸⁸ Klaić N.: Problem nastajanja srednjovjekovnih gradova u sjeverozapadnom dijelu Balkanskog poluotoka, Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Muzej grada Zenice, Zenica, 1937. str. 43

⁸⁹ Ančić, 1999. str. 64

⁹⁰ Isto, str. 66

⁹¹ Bojanovski I.: Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u atiljerijsku tvrđavu, Naše starine, Sarajevo, 1989.

⁹² Ančić, 1999. str. 98

⁹³ Isto, str. 71

⁹⁴ Isto, str. 98

⁹⁵ Isto, str. 98

imao intenzivne graditeljske zahvate koje je poduzimao krajem XIV. i početkom XV. stoljeća. U vezi njih postoji više teorija, pri čemu pojedini arheolozi kao Truhelka smatraju da je Jajce današnji izgled više-manje poprimilo njegovim zahvatima, dok je prihvatljiviji stav da današnji izgled dobiva u kraljevskoj etapi gradnji. Kao potvrdu o intenzivnoj gradnji mogli bi uzeti činjenicu da je Hrvoje Vukučić Hrvatinić bio izrazito bogat i moćan vladar, posebice nakon dobitka herceške titule. Sama njegova moć je sa sobom dovodila i mnogo neprijatelja kao što su Sandalj Hranić, kralj Ostoja, niz plemića, kao i određeni građani Dalmatinskih komuna itd.⁹⁶

Na temelju navoda Ančića, Mazalića i drugih, dalo bi se zaključiti da vojvoda završava ili gradi triangularnu osnovu naselja koje se razvilo ispod citadele. Gradi isturenu branič kulu danas poznatu kao Sat ili Sahat kulu te kulu koju bi mogli smjestili na mjestu današnje Male tabije. Same kule veže zidom širine od 1.75 do 2.0 m, uz čiju pomoć spaja kule i citadelu i čini utvrđeno naselje triangularne osnove. Mazalić uzima u obzir mogućnost da se u tim arhitektonskim radovima dodaje još jedna kula između dvije već spomenute. Trag te kule nalazi u temeljima Kapetanove kuće⁹⁷ o čemu će kasnije biti više govora.

Isti spominje još jednu mogućnost triangularnog zatvaranja grada. Pretpostavka proizlazi iz mogućnosti da se zid, koji danas više ne postoji, protezao od Sat kule te se pružao do dijela zapadnog zida i današnjeg ulaza u citadelu. Na tom bi mjestu nastao tzv. „zwinger“⁹⁸ što je bilo uobičajeno arhitektonsko rješenje srednjega vijeka.

4.2 KRALJEVSKA FAZA

U kraljevskoj fazi izgradnje najvjerojatnije dolazi do gradnje bedema koji se spuštaju od prvotne triangularne osnove zidova do rijeke Plive s jedne, a niz litice brda do rijeke Vrbas s druge strane. Takav poduhvat Jajcu daje gotovo pravokutni oblik grada. Kasnije, povećanjem broja gradskog življa grad postaje poprilično „tijesan“ te se počinje razvijati još jedno naselje preko rijeke Plive. Naselje smješteno na sedrenoj stijeni najvjerojatnije je bilo ukomponirano u sam grad mostom te se

⁹⁶ Mazalić, 1952. str. 65

⁹⁷ Isto, str. 93

⁹⁸ „Zwinger“ je obrambeno rješenje koje se koristilo u slučaju prodora neprijatelja u utvrđeno mjesto. Tamo bi se napadačke snage našle okružene zidinama s kojih su branitelji reducirali njihov broj., Isto, str. 69

nazivalo „*pod Jajce*“ odnosno „*subtus Jaize*.“⁹⁹ Iako ostatci tog naselja nisu ostali sačuvani do danas, ostao je sačuvan toponim „*Varošice*“ uz čiju ekspanziju slijedi širenje naselja i prema padinama Plive i Vrbasa. Jedan od primjera, kako smatra Ančić, je i toponim Zagrađe koji sugerira da se grad širi i „*iza grada*“¹⁰⁰, odnosno van prirodnih i zidovima omeđenih gradskih granica. Uz navedeno isti tvrdi se može govoriti o „*stvarnim značajkama urbanizacije*.“¹⁰¹

Ančić smatra kako je u naselju postojao gradski trg ili „*platheo di jajce*“¹⁰² povezan s nizom ulica s kućama u čijem su se prizemlju obavljale razne obrtničke djelatnosti, dok se na katovima nalazio prostor za stanovanje.¹⁰³ Bile su pokrivene uglavnom bile drvetom, odnosno šidrom, oblikom više-manje sačuvanim do danas. Slijede i gradnje sakralnih objekata tako da uz crkvu sv. Marije s kasnije nedozidanim zvonikom, danas poznatim kao toranj sv. Luke, dolazi do gradnje crkve sv. Katarine, koju je dala sagraditi istoimena kraljica sredinom XV. st., franjevačkog samostan te još jedne crkve sv. Marije koju poslije 1463. daje graditi Stanica Radosalić u pećinama iznad Plive. Prema određenim ornamentima i nalazima postoji pretpostavka kako je crkvu počeo uređivati još vojvoda Hrvoje.¹⁰⁴ Uz navedeno se grade lepozorij,¹⁰⁵ za kojeg se smatra da je smješten kod katakombi, kao i vodenice ili mlinovi na Plivi te se još u Varošicama otvara i vapnara. Oko grada su stanovnici imali svoje vinograde gdje je poljodjelstvo bilo snažno razvijeno.¹⁰⁶

Na kraju ovog poglavlja treba napomenuti kako u Osmanskom periodu, nakon dugog vremena zapuštanja gradskih fortifikacija, nakon što su se kršćanske snage pokazale kao prijetnja, dolazi do temeljnog proširivanja i učvršćivanja gradskih bedema, o čemu će više riječi biti u nastavku.

⁹⁹ Ančić, 1999. str. 99

¹⁰⁰ Isto, str. 99

¹⁰¹ Isto, str. 99

¹⁰² Isto, str. 99

¹⁰³ Isto, str. 101; primjere ovakve vrste granje imamo u gradovima kao: Splitu, Bihaću, Travniku itd.

¹⁰⁴ Runje, P.: Prema izvorima, Provincijalat franjevaca trećoredaca glagoljaša, Zagreb, 1990. str. 96

¹⁰⁵ Ančić, 1999. str. 99

¹⁰⁶ Isto, str. 99



SI 13 Prikaz fazi izgradnje Jajca

Prva faza izgradnje (narančasta), Druga (Hrvojeva) faza izgradnje (crvena), Treća (kraljevska) faza izgradnje (plava), Četvrta (Osmanska) faza izgradnji (zelena), (svijetlo zelena) islamska sakralna arhitektura, bijela strelica označava smjer sjevera

(<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>), (pristup 28.8.2023.)

5. PREGLED KULTURNE BAŠTINE JAJCA

Srednjovjekovno središte Jajca prostor je koji podrazumijeva područje unutar i uz same bedeme. Na navedenom se prostoru nalaze brojni spomenici iz različitih povijesnih perioda koje čine jednu homogenu cjelinu. Većina preostalih spomenika danas se nalazi u lošem stanju uzrokovanim slabim i neredovitim održavanjem.

Zasigurno najimpozantniji spomenik je velika citadela nepravilne četverokutne osnovice smještena na samom vrhu brijega iznad grada. Od citadele se spuštaju bedemi sa sjeverne i zapadne strane prateći konfiguraciju terena do rijeka Vrbas i Plive sačinjavajući granice srednjovjekovnog središta Jajca.

Od sjeveroistočnog kuta citadele spušta se bedem do sedrenih klisura iznad Vrbasa čineći sjeverni obrambeni sustav grada. Sjeverni dio bedema sačinjavaju Velika tabija, Mala tabija, Papaz kula, Banjalučka kapija, Šamića kula koje međusobno bivaju povezane zidinama.

Možemo pretpostaviti s obzirom na konfiguraciju terena kako se od Šimića kule uz litice Vrbasa sve do Travničke kapije djelomično protezao istočni bedem. Do današnjeg se dana fortifikacijski sustav toga dijela nije sačuvao tako da nam ostaje pretpostavljati dok se ne pronađu čvršći dokazi o njezinom postojanju.

Fortifikacijski sustav južnog dijela grada sačinjen je od Travnička kapije, bastiona koji biva izgrađen uz nju samu te ostataka zidova iznad sedrenih klisura Plive koje su povezivali navedena dva fortifikacijska elementa sa zapadnim bedemima. Zapadne su fortifikacije sačinjene od Medvjed kule, te malog bastiona ispod samog ulaza citadele koji su također povezani zidovima koje prate konfiguraciju terena.

Unutar bedemima opasanih granica smjestilo se gradsko središte Jajca. Navedeni je prostor tijekom burnih povijesnih previranja do te mjere nastradao da se većina njegova urbanog prostora izmijenila. To se svakako može potkrijepiti vojnim previranjima koja su uslijedila u periodu XV. i XVI. stoljeća te kasnije tijekom XX. st. Basler, radeći pregled razaranja Jajca kako bi bolje ustanovio arhitektonske zahvate na samome gradu, navodi sljedeće podatke: godine 1463. Hrvatsko-Ugarske postrojbe, nakon pada Bosne, nakon dvomjesečnih borbi vraćaju grad u kršćanski

posjed nakon čega je uslijedila Osmanska opsada pod vodstvom el-Fatiha¹⁰⁷ iz 1464., kada Jajce pretrpljuje teška bombardiranja, kao i tijekom Skender-begove opsade iz 1501., da bi 1528. uslijedila konačna predaja i zauzeće Jajca.¹⁰⁸ Poznat nam je i podatak iz kasnijeg razdoblja kada je Omer-paše Latas 1851. opsjedao Jajce kada grad trpi teška bombardiranja.¹⁰⁹ Ovdje treba nadodati još jedno razaranje i to iz 1992. kada je starogradska jezgra u više navrata paljena i ciljana visokoeksplozivnim sredstvima. Također se u povijesnim izvorima pored ratnih zbivanja navode i tri velika požara koja su u potpunosti devastirala grad. Datum prvog od njih nam nije poznat dok su drugi i treći¹¹⁰ bili 1586. i 1658.¹¹¹ Basler navodi podatak da se 1628. stanovnici Jajca žale Valiji¹¹² o ruševnom i nesigurnom stanju gradskih zidova kao i podatak iz 1693. kada Dizdar brine o prisutnosti stalne straže na Medvjed kuli, što je moglo rezultirati određenim zaštitnim radovima na samim zidovima grada. Jedno od povijesnih vrela je izvještaj nepoznatog Austrijanca iz 1780. i 1790. u kojem se navodi kako se u Jajcu nije ništa radilo na fortifikacijama od pada grada pod Osmanlije.¹¹³

Današnje je središte Jajca jedna homogena cjelina višestoljetne materijalne ostavštine koja uključuje najstarije epohe njegovog stvaranja, preko graditeljskih ekspanzija i rušenja, do modernoga doba. Preciznije rečeno to uključuje tri kraljevstva (Hrvatsko, Bosansko, Hrvatsko-Ugarsko), dva carstva (Osmansko i Austro-Ugarsko), dva „oličenja“ panslavizma (KSHS i SFRJ) kao i današnju Bosnu i Hercegovinu. U gornjem djelu grada, odnosno u djelu stare jezgre smještene na brdu prema tvrđavi bolje su očuvane povijesne kuće od kojih su neke rekonstruirane, dok je većina u trošnom i rušnom stanju. U donjem djelu grada uglavnom su zastupljene građevine iz XX. i XXI. st. među kojima se i nalazi pokoja građevina iz Austro-Ugarskog razdoblja te nekolicina starijih objekata. Od sakralne rimokatoličke arhitekture preostali su ostatci crkve sv. Marije s romaničkim zvonikom sv. Luke te podzemna crkva ili bolje rečeno mauzolej poznat pod nazivom katakombe. Od islamske su sakralne arhitekture preostale džamija Esme Sultanije, Dizdareva (ženska) džamija, Sinan-begova džamija i Šamića džamija. U neposrednoj blizini

¹⁰⁷ Mehmed Osvajač

¹⁰⁸ Basler, 1959. str. 122

¹⁰⁹ Isto, str. 122

¹¹⁰ požari su strašno poharali cjelokupni grad, posebice požar iz 15.6.1658.

¹¹¹ Basler, 1959. str. 122

¹¹² guverner pokrajine, Hrvatska enciklopedija
(<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=63743>)

¹¹³ Basler, 1959. str. 122

Travničke kapije sačuvana je jedina preostala česma u gradu, poznata pod nazivom Hafizadića česma. Na kraju ovog kratkog opisa grada valja napomenuti kako je većina spomenika neiskorištena, odnosno da su bez namijene, što dovodi do njihovog bržeg propadanja, a većina spomenika je već sad u poprilično lošem i trošnom stanju.



SI 14. Panorama Jajačke starogradske jezgre

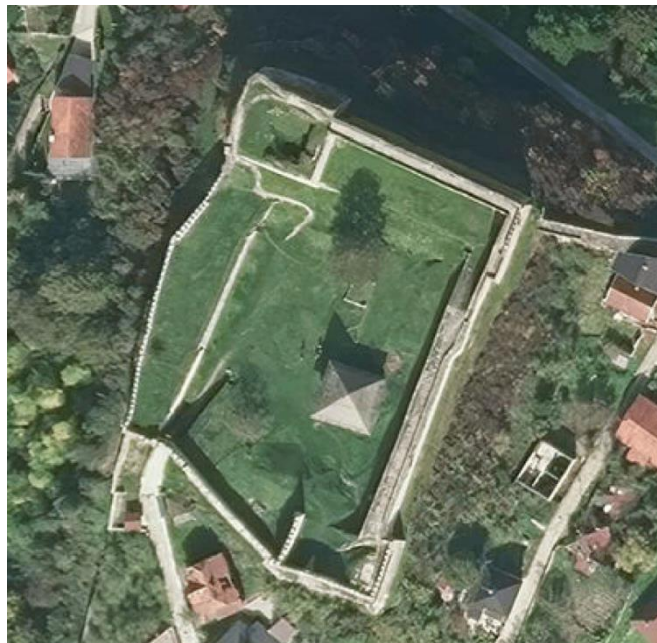
(<https://www.slatka-tajna.eu/blog/2023/03/25/jajce-kraljevski-grad-na-vodopadu/>), (pristup 28.8.2023)

6. RAZVOJ FORTIFIKACIJA

6.1 CITADELA

Citadela, u stručnoj literaturi poznata još kao i kastel ili tvrđava, nalazi se na sjeverozapadnom kutu današnje Jajačke starogradske jezgre.

Sačinjavaju je ostatci dvaju četverokutnih kula smještenih na sjeverozapadnoj i jugoistočnoj strani. Pretpostavlja se postojanje treće kule na sjeveroistočnome kutu¹¹⁴ dok se u dokumentu izdanom od Povjerenstva za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH iznosi mogućnost postojanja još jedne u jugozapadnom kutu.¹¹⁵ Kule su bile povezane zidinama koje su citadeli dale nepravilni četverokutni oblik. Na zapadnom i južnom zidu preostala su dva prolaza te jedan zazidani s portalom i prikazom grba Kotromanića. U samoj utvrdi preostale su barutana, Austro-Ugarsko vodovodno spremište kao i ostatci nekadašnjeg bunara.



Sl 15. Orto-foto citadele u Jajcu
(<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>),
(pristup 28.8.2023.)

¹¹⁴ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH, Tvrđava u Jajcu, graditeljska cjelina, 2003.

(http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹¹⁵ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

Smještena je na vrhu brijega na visini od 460 m n/v ispod kojega se razvilo srednjovjekovno središte Jajca. S citadele se pruža pogled na cijelu Jajačku kotlinu i samo središte grada. Opseg same citadele je 260 m dok joj je površina 4800 m².¹¹⁶ Po trenutnim saznanjima graditelj/i citadele nam nisu poznati. Na temelju toga došlo je do podjele u znanstvenim krugovima o pretpostavci datacije njene gradnje. Mnogi „stariji“ istraživači poput Truhelke, Thallochya su je pripisali vojvodi Hrvoju, iako se danas ustalilo mišljenje da je izgrađena prije njega. Mazalić, Ančić, djelomice i Basler datiraju je u XIII. st., dok je Popović datira u drugu polovicu XIV. st.¹¹⁷

Prvobitni izgled utvrde, kasnijeg Hrvojevog dvora ili kako ga dr. Truhelka naziva „Palas...slavni dvor“¹¹⁸ poprilično je nejasan. Vizualizacija je otežana ponajprije zbog neistraženosti iste, ali i zbog silnih izgradnji, rušenja i pregradnji.

Sa sigurnošću možemo pretpostaviti kako je citadela sačinjavala prvu i osnovnu fazu u kasnijem razvoju urbanog naselja dok sam proces razvoja citadele možemo kao i sam grad podijeliti u više faza izgradnje.

Prva faza (XIII.-1350.) je gradnja same utvrde od danas nepoznatih graditelja. Poprilično je teško na temelju dosadašnjih saznanja donijeti zaključak o slijedu i izgledu prvobitne utvrde.¹¹⁹

Druga faza (1350.-1416.) je zasigurno ona iz doba Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Na temelju izgleda same tvrđave ne možemo se donositi konačne zaključke, osim ovoj fazi pripisati radove na četverokutnim kulama kao i podizanje visine zidova.¹²⁰

Treća faza (1421. do 1463.) je kraljevska faza u izgradnji, u kojoj se najvjerojatnije gradi portal na južnom zidu i pojedina reprezentativna zdanja.¹²¹

Četvrta faza (1464.- 1528.) razdoblje je Jajačke banovine i ratnih prilika koje su posljedično ostavile dubok trag na tvrđavi i gradskom naselju.¹²²

Peta faza (1528.- 1878.) je faza Osmanske vladavine. Karakterizira je zapuštanje utvrde i nadodavanja kontrafora radi učvršćenja stabilnosti oronulih

¹¹⁶ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹¹⁷ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹¹⁸ Truhelka, 1904. str. 62

¹¹⁹ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH, Tvrđava u Jajcu, graditeljska cjelina, 2003. (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹²⁰ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹²¹ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹²² Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

zidova kako bi kasnije poprimila važniji strateški značaj pri čemu Osmanlije staru utvrdu pregrađuju u sustav bastiona/ tabija, probijaju novi prolaz u citadelu te nadograđuju puškarnice i barutanu.¹²³

Uzimajući u obzir povijesna zbivanja i previranja tijekom Novog vijeka možemo dodati još dvije faze u povijesnom razvoju grada, a to su:

Šesta faza (1868.-1914.) odnosno faza Austro Ugarske monarhije. U tome razdoblju nije bilo prevelikih zahvata na utvrđi. Austro-Ugarska monarhija je u samoj utvrđi izgradila vodovodnu stanicu. Najvjerojatnije do gradnje vodovodne stanice dolazi zbog prirodnog pada prema gradu, što je uvelike olakšalo vodosnabdijevanje Jajca.

Sedma faza (1992.- danas) je faza koju karakteriziraju ratna razaranja visokoeksplozivnim sredstvima kao i postratno minimalno (ne)održavanje tvrđave.

Debljina starih zidova po Mazalićevim procjenama iznosi od 1,75 m do 2,05 m debljine.¹²⁴ Isti navodi kako su u razdoblju Jajačke banovine stari visoki zidovi višestruko podebljani kako bi izdržali sve razorniju moć vatrenoga oružja, dok Basler pregradnju sustava obrane smješta u Osmansko razdoblje. Ovisno o strani citadele zidovi su se podebljali od 3 do 12 m.¹²⁵ Mazalić navodi kako se za podebljanje izradio drugi red zidova iza starih te se međuprostor nabijao zemljom, kamenom od ruševina bilo kakvih ostataka zgrada, crkava ili drugih objekata.¹²⁶ Podebljavanjem zidova Mazalić pretpostavlja da je došlo i do zatrpavanja mnogih građevina i prostorija u samoj citadeli. Posebice se podebljao zapadni zid radi smještaja topova. Isti je pretpostavio kako je i prolaz s portalom na južnom zidu izgubio na svojoj funkciji. Kasnija istraživanja su pokazala da se taj prolaz još dugo koristio te da je zazidan koncem Osmanske vladavine nad Jajcem.

Ljubez smatra kako je sjeverozapadna kula nastala na već spomenutoj neodređenoj rimskoj fortifikaciji.¹²⁷ Od srednjovjekovne kule, osim ostataka donjega djela koji je vidljiv s unutrašnje strane citadele preostala su dva uska prozora, jedan na njenom južnom licu dok je drugi na istočnom. Nekoliko metara južnije, na zapadnom zidu smješten je prolaz iz utvrde koji još i danas postoji. Mazalić smatra

¹²³ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹²⁴ Mazalić, 1952. str. 68

¹²⁵ Isto, str. 70

¹²⁶ Isto, str. 72

¹²⁷ Ljubez, 2009. str. 50

kako je taj prolaz ondašnji prvobitni jedini ulaz/izlaz iz citadele.¹²⁸ Prolaz je smješten na nepristupačnijem dijelu utvrde što po njegovom mišljenju sjeverozapadnu kulu činilo ulaznom kulom. Već spomenuti ulaz/izlaz vodio je kroz 3 metra debeli zid dok su kula kao i prolaz svega jedan metar široki.¹²⁹ Kasnijim zatrpavanjem odnosno podebljanjem zidova stari prolaz će biti povezan sa središtem citadele tunelom dugim 8 metara.¹³⁰



SI 16. Prikaz sjeverne kule s vanjske strane citadele
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 17. Prikaz sjeverne kule s unutarnje strane citadele
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

¹²⁸ Mazalić, 1952. str. 66

¹²⁹ Isto, str. 66

¹³⁰ Mazalić, 1952. str. 73



SI 18. Prikaz starog prolaza s vanjske strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 19. Prikaz kule i tunela koji vodi do starog prolaza s unutarnje strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

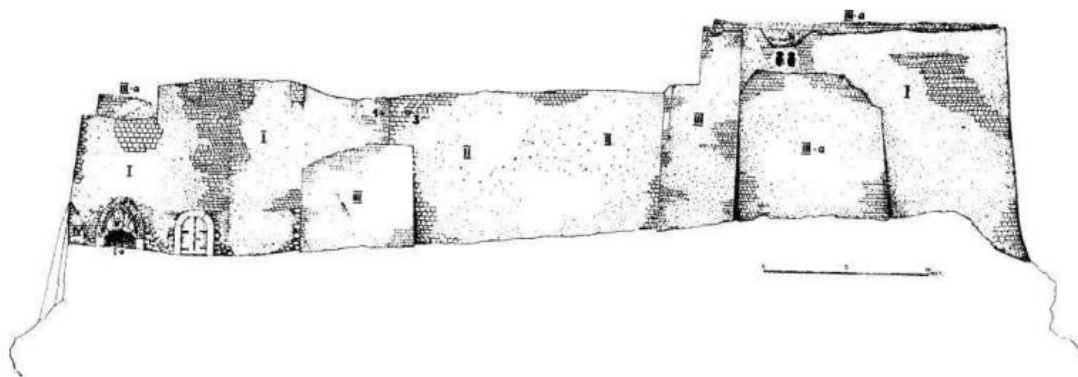


SI 20. Prikaz starog prolaza s unutarnje strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 21. Prikaz tunela koji vodi iz unutrašnjosti citadele do starog prolaza
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

Mazalić smatra kako je sjeverozapadna kula u doba banovine pretvorena u veliki bastion dugačak oko 50 m, a širok između 6 do 12 metara s prosjekom visine od 4 metra.¹³¹ Isti je izračunao da je ispunjena bastiona morala iznositi 2000 kubika gdje treba nadodati popunu od sjevernog i istočnog zida od još 2000 kubika.¹³² Za ispunu je postavio hipotezu da je zemlja vađena iz same citadele što joj je dalo poprilično veliko unutarnje udubljenje. Mazalić smatra kako je zbog povećanja tereta na stare zidove u doba banovine došlo i do izgradnje kontrafora kako bi zidove držalo kompaktnim. Basler pak smatra kako je Jajce kao sustav bastiona najvjerojatnije preuređen tek u XVIII st., drugim riječima u Osmanskom periodu kada su po njegovom mišljenju nadodani i kontrafori čime poništava Mazalićevu tezu.



SI 22. Shematski prikaz južnog zida citadele prije konzervacije sa arhitektonskim fazama raspodijeljenih po Basleru
Basler, 1959. str. 123

Basler smatra južni zid tvrđave najreprezentativnijim na tvrđavi. Po njegovim mjerenjima dužina zida iznosi 57 m, dok mu visina oscilira između 8 i 13 m.¹³³ Na njemu je smješten zazidani portal, prolaz te jugoistočna kula s biforom. Isti pak smatra kako dio zida potječe iz prvobitne gradnje dok se taj zid u kasnijim epohama prekriva potporama radi učvršćivanja zida. Navodi da su za gradnju prvobitnog zida iskorištene dvije vrste kamena, muljika i sedra koje su lako dostupne u ovome kraju.¹³⁴ Navodi kako je donji dio zida do oko 3 metra visine uz kutove

¹³¹ Mazalić, 1952. str. 72

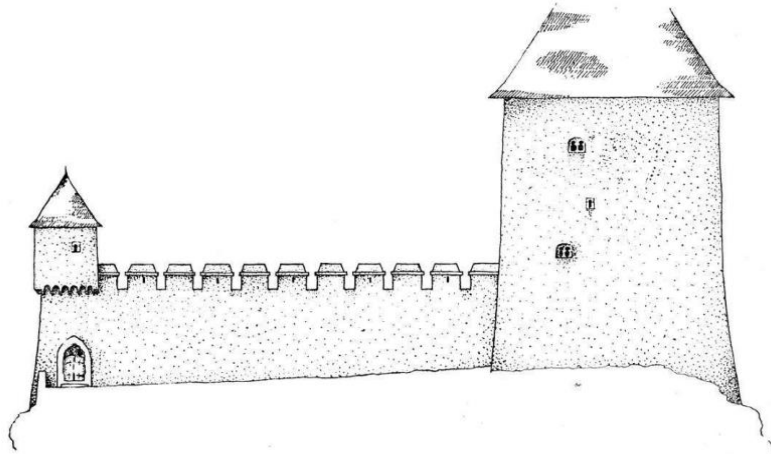
¹³² Isto, str. 72

¹³³ Basler, str. 123

¹³⁴ Isto, str. 123

izgrađen od muljike, dok su ostali dijelovi većinom građeni od sedre sa pokojim ubačenim komadom muljike. Navodi kako je kamen vrlo grubo pripremljen za gradnju i nejednoliko poredan te se ne vidi težnja ka uslojavanju. Isti način zidanja Basler primjećuje i na Medvjed kuli i na crkvi sv. Marije.¹³⁵

Basler napominje da je u donje zone ubačen fragment neke rimske građevine, dok je u dio zida lijevo od portala ubačen i dio rimske opeke. Komadi sedre u tom djelu zida su vrlo grubo obrađeni, a kao vezivo za zid se koristio vapneni mort. Na približnoj visini od osam metara zid prerasta u prsobrane. Prsobrani su širine od 220 do 240 cm i 125 cm sačuvane visine. Svaki drugi prsobran je imao uski otvor, a prostor između prsobrana je širok 80 cm.¹³⁶ Debljina zid kod prsobrana varira od 82 do 90 cm.



SI 23. Baslerov pokušaj rekonstrukcije stanja južnog zida citadele iz XV.

Basler, 1959. str.125

Što se tiče jugoistočnih ostataka kule koja čini istočnu sastavnicu južnog zida Basler smatra da je bila dosta veća. Pri rekonstrukciji navodi kako je toranj sačinjen sav od stare građe te da mu se na nekim dijelovima podzidama prekrilo prvobitno lice.¹³⁷ Donji dio zida ima izražen nagib koji se postupno smanjuje pri sredini zida te prerasta u okomicu.¹³⁸

¹³⁵ Isto, str. 123

¹³⁶ Isto, str. 123

¹³⁷ Isto, str. 123

¹³⁸ Isto, str. 123

Prema Mazaliću; Kula je bila velika imala je prizemlje i dva tri kata s velikim prostorijama, dimenzija 12 x 87 m, a to su već dvorane.¹³⁹ Basler smatra: „*da bismo visinu od 25 metara mogli uzeti kao realnu mjeru za prvobitnu visinu jugoistočnog tornja*“.¹⁴⁰ Također navodi kako je najvjerojatnije bila pokrivena daščicama i da je bila najmanje dva kata viša s još prozora istoga arhitektonskoga stila kao danas još očuvana bifora. Najvjerojatnije je na tu kulu mislio i Dursun-beg koji je za vrijeme opsade 1464. napisao „*Grad je tako strašno bijen, da je gradska kula, za koju se činilo da seže do zvijezda, izravnana sa zemljom*“.¹⁴¹

Basler o visini kule navodi sljedeće: „*U donjim dijelovima zid ima dosta naglašen nagib (škarpu), koji prema sredini visine lagano prelazi u okomicu. Gornja polovina zida vrlo je malo ukošena, gotovo okomita. Nagib običnog zida u donjoj polovini iznosi u prosjeku 7 do 10 procenata. Kod istočnog tornja je nešto više naglašen. Do visine od 8 metara on iznosi u prosjeku 20 procenata a u razini prozora 7,14. Po svojoj prilici on ubrzo nakon toga dobiva okomiti pravac. Prema toj računici zid tornja se u svoje doba dizao mnogo više nego što je danas sačuvano. Na danas sačuvanoj visini njegova debljina iznosi 130 cm. Svakako da je zid tornja i pri samom vrhu morao biti deblji nego onaj od zida (to jest 82 do 90 cm), budući da je nosio teret krova. Ako bismo prihvatili kosinu sužavanja od 7,14 cm po metru 123 i dalje u visinu od sadašnjeg završetka, onda bismo dobili još visinu od 5,5 metara do mjesta gdje bi zid bio debeo 90 cm, no to je manje vjerojatna računica. Bliže smo stvarnosti ako uzmemo da se zid od sadašnjeg prozora naglo uspravio u gotovo okomiti položaj, što uostalom vidimo i na 2,5 metra sačuvanog dijela. Omjer zida s nagibom i okomitog dijela nije kod tornja mogao biti jednak kao na bedemima. Ovdje moramo računati da je okomito zidanje bilo sigurno najmanje dva puta veće od zakošenog, a to znači da bismo visinu od 25 metra mogli uzeti kao realnu mjeru za prvobitnu visinu jugoistočnog tornja.*“¹⁴²

Nadalje navodi: „*Još jednom naglašavam da je to pretpostavka koju opravdamo nalazima na licu mjesta i analognim slučajevima na drugim zamcima*“.¹⁴³

Isti napominje kako kutovi nisu posebno naglašeni većim kamenjem, istočni je blago zaobljen, dok je zapadni oštro profiliran. U nastavku piše da je u visini

¹³⁹ Mazalić, 1952. str. 69

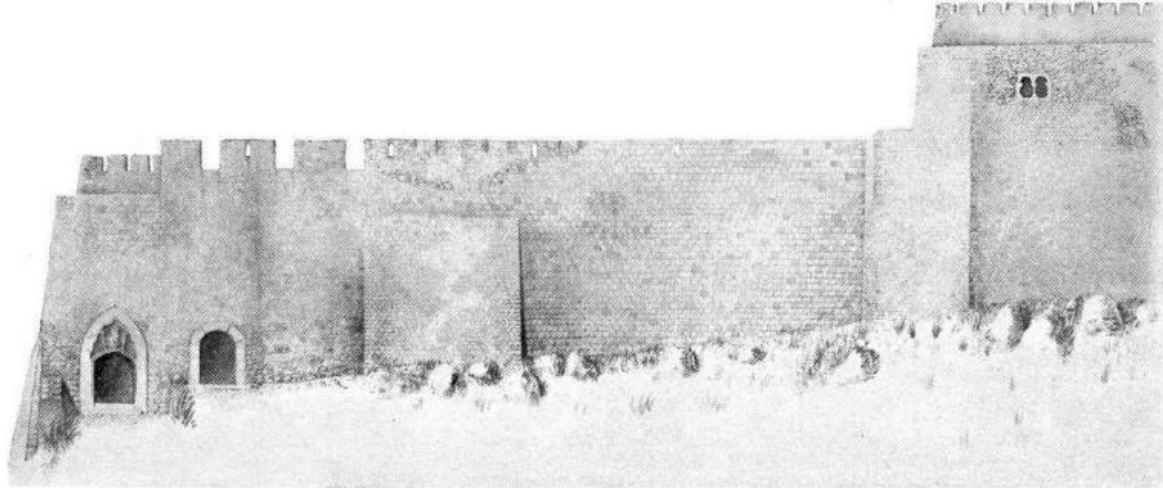
¹⁴⁰ Basler, 1959. str. 124

¹⁴¹ Isto, str. 122

¹⁴² Isto, str. 123-124

¹⁴³ Isto, str. 124

portala s grbom došlo je do urušavanja, u jednom djelu što je poprilično nespretno sanirano. Prvi dio zida završava prsobranima koji su bili veći od onih danas. Najvjerojatnije kao posljedica udara topovske kugle vidna je zakrpa iznad portala širine 3 m.¹⁴⁴ Također, na temelju analognih slučajeva koje ne spominje, pretpostavlja postojanje stražarnice na zapadnom dijelu kruništa južnog zida.



SI 24. Dio južnog zida citadele nakon konzervacija

Basler, 1959. str. 133

Srednji je dio zida od 16,5 m rađen je od lijepo obrađene muljike. Basler zaključuje kako su graditelji najvjerojatnije bili nevješti, što temelji na uvidu kako je poprilično lijepo obrađen kamen nepravilno posložen u gradnji. U nastavku navodi kako izgleda da se prvobitni zid urušio te da se išlo u brzu pregradnju s materijalom od neke druge građevine.¹⁴⁵ Isti zamjećuje kako su u navedenoj pregradnji izostavljeni urušeni prsobrani te da su zazidani otvori u preostalim sačuvanim prsobranima. Zaključuje kako je urušenje moguće smjestiti u period od 1464. do 1501.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Isto, str. 123

¹⁴⁵ Basler, 1959. str. 124

¹⁴⁶ Isto, str. 124

Basler navodi: *kako je vidno da je i prije portala postojao nekakav prolaz.*¹⁵² Navodi nadalje kako je prijašnji prolaz kao i ovaj bio zasvođen, samo što je stariji nekih 50 cm viši nego blokovi sadašnjeg okvira. Na temelju tih tragova isti pretpostavlja kako je južni zid stariji od portala. Primjećuje pak kako i stariji prolaz nije ugrađen s posebno složenim kamenom pa shodno tome smatra kako je i prijašnji prolaz naknadno uzidan. Pitanje koje se postavlja je da li je uopće u izvornom zidu bilo prolaza na tome mjestu ili se kao u Medvjed kulu ulazilo visoko preko bedema?



SI 26. Grb Kotromanića u sklopu postala na južnom licu citadele
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

Na grbu portala nalazi se kruna sa ljiljanima. Najstariji dokument s ovim grbom je konjički pečat kralja Stjepana Ostoje.¹⁵³ Na kovanicama Tvrtka II Tvrtkovića ispod krune se pojavljuje veliko slovo „T“¹⁵⁴. Postoji i mogućnost da je graditelj Stjepan Tomaš koji koristi isti grb, ali mu vremenom monogram postaje složenijim „kada u okomitu crtu upliće slovo „S“, a vodoravna crta slova „T“ prerasta u grane čiji vrhovi nose krinove¹⁵⁵. “¹⁵⁶ Grb se datira od 1404. do 1461. zbog poprilično male

¹⁵¹ Basler, 1959. str. 126

¹⁵² Isto, str. 128

¹⁵³ Isto, str. 126

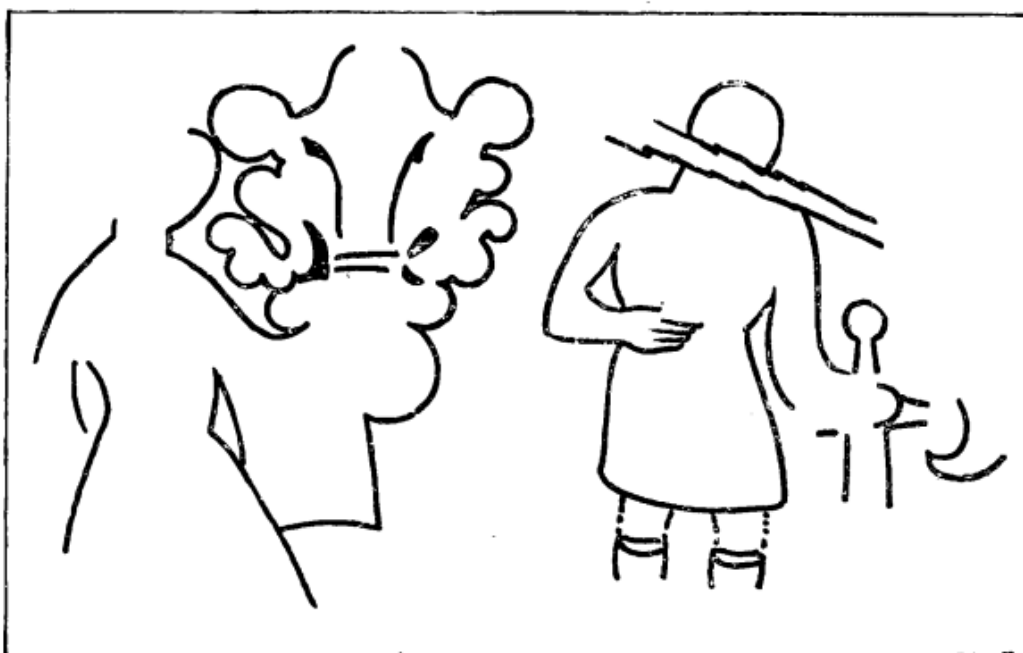
¹⁵⁴ Isto, str. 126

¹⁵⁵ Ljiljan, Jezikoslovac.com (<https://jezikoslovac.com/word/v3nn>)

¹⁵⁶ Ljubez, 2004. str. 54

vjerojatnosti o gradnji kraljevskog grba prije 1366. kada je Pliva došla pod čvršču vlast Hrvatinića. Basler navodi kako je mala vjerojatnost da je grb postavljen u doba prvog kraljevanja Tvrtka II. jer je nad Jajcem u to doba vladao Hrvoje. Najvjerojatnije je grb postavljen u doba njegova drugog kraljevanja od 1421. pa nadalje.¹⁵⁷ Moguć povod je mogao biti da što prije izbriše sjećanje na Hrvoja.

Prema Baslerovom mišljenju u prvim godinama vladanja Stjepana Tomaša, točnije sredinom XV. st. dolazi do izgradnje palače, neke primorske kasnogotičke klesarske škole. Isti, kao prilog hipotezi spominje dovratnik u lapidariju Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nadvratnik koji je 1957. otkopan u nasipu jugoistočnog tornja kao i luk stare kapele sv. Ive iz Podmilačja.¹⁵⁸



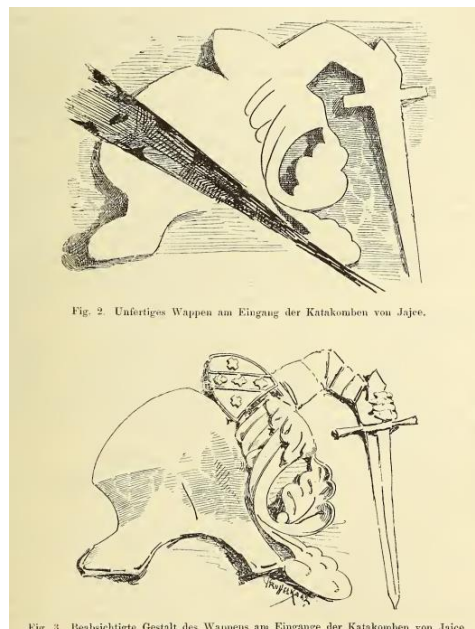
SI 27. Prikaz isklesanih motiva na ulazu u katakombe prema Mazalićevom viđenju

Mazalić, 1952. str. 93

¹⁵⁷ Basler, 1959. str. 127

¹⁵⁸ Isto, str. 128

Basler primjećuje zanimljivu bliskost između izrade grba portala i grba na ulazu u katakombe. Prema njegovu mišljenju bi se moglo raditi o istom majstoru jer su oba grba „*bogumilski rustična*“¹⁵⁹. Postavljajući tu hipotezu zamjećuje mogućnost datiranja s obzirom da je katakombu dao izraditi Hrvoje Vukčić Hrvatinić pa je majstor radio na njoj do njegove smrti 1416. To bi moglo značiti da je majstor djelovao na području Jajca između 1410. i 1440., iako je njegova radionica mogla djelovati prije ili poslije toga vremenskog okvira. Još jedna poveznica koju spominje je da dva navedena grba nisu rađena upotpunosti „*korektno*“ po principu heraldike.¹⁶⁰



Sl 28. Prikaz isklesanog motiva na ulazu u katakombe prema Truhelki
Truhelka 1894. str. 7

Isklesane nedovršene figure smještene su na samom ulazu u katakombe. Postoji više tumačenja i datiranja samih prikaza. Truhelka smatra da je ova podzemna crkva trebala biti kripta nadzemne crkve koja nikada nije napravljena.¹⁶¹ Mazalić spominje prikaz neke muške figure za koju on smatra da je trebala predstavljati Hrvoja te prikaz žene koja drži grb. Isti smatra da prikaz predstavlja Jelena Nelipić koja u ruci drži grb svoje obitelji.¹⁶² Truhelka pak piše: „*Tik do vrata uklesan je čovjek, noge mu utonule u zemlju. U desnici mu koplje, a u lijevoj balačak golemoga mača. Do njega u lijevo bijaše heraldička slika: golema kaciga (šljem) po*

¹⁵⁹ Isto, str. 128

¹⁶⁰ Isto, str. 128

¹⁶¹ Mazalić, 1959., str. 93

¹⁶² Isto, str. 93

*obliku iz konca XIV i prve polovine XV. vijeka, na tjemenu još štiti sa koga se spuštaše niz zatiok kacige plašt, a po vrh štita zamahnula je ruka, držeći golemi mač.*¹⁶³

Pri konzervatorskim radovima iz 1957., otvorena je sonda ispred portala te su započeta arheološka istraživanja. Do tada je najvjerojatnije navedeni prostor korišten kao neka vrsta malog bastiona. Bio je zatrpan do 120 cm prijašnjeg otvora.¹⁶⁴

Prilikom istraživanja pronađene su : „*ispred praga stajala je stepenica široka 33 cm, a visoka 14 cm. Od stepenice tekao je manji tarac od neravnih ploča. Na tom je pločniku zatečen kod iskopa sloj garotine i neizgorenog drveta. I pločnik je po svojoj površini bio napečen od te vatre, jednako kao i dovratnici portala, od kojih je naročito lijevi bio vrlo oštećen. Vatra je dakle bila dosta jaka. Iznad ovog, ne odviše debelog sloja uništavanja, slijedio je oko 25 cm debeli sloj pijeska i usitnjene žbuke, očito nepometeni ostaci zidarske djelatnosti. Bio je to znak koji ukazuju na vršene radove na popravci razorenog grada. Na postojeći stari prag dozidan je novi visine 35 cm, a na sloj odbačenog morta nabacana je zemlja do visine novog praga, a zatim je na nju postavljen tarac od kamenih pločica zelene boje. Poslije neke velike tragedije u kojoj je tvrđava gorjela, pregradnjom su stvoreni novi uslovi za život. Smanjeni otvor govori da se u tim novim prilikama manje gledalo na sjaj, a više na solidniju zaštitu od napadača. U sloju nabacane zemlje ispod pločnika nađena su između ostalog kamenja i dva fragmenta rebra gotičkog svoda, te kamena topovska kugla promjera 50 cm. Možemo pretpostaviti da je zemlja za ovaj nasip dovučena iz grada.*“¹⁶⁵

Truhelka je pri svom boravku u Jajcu 1904. portal zatekao zazidan. Potaknut pričama kako je to ostatak kapelice i kako unutra ima nekakav grob pošao je probijati zazidani prolaz kako bi vidio što se nalazi unutra.¹⁶⁶ Po njegovom mišljenju su to bili ostatci nekakve kapele koja je improvizirana u doba Matije Korvina.¹⁶⁷ Basler to u potpunosti odbacuje jer je bilo dovoljno sakralnih objekata u gradu u vrijeme banata, ali uzmemo li u obzir postojanje palače u samoj citadeli možemo pretpostaviti da je palača imala i svoju kapelicu. Usprkos navedenim

¹⁶³ Truhelka, 1904. str. 74

¹⁶⁴ Basler, 1959. str. 128

¹⁶⁵ Isto, str. 129

¹⁶⁶ Truhelka, 1904. str. 64

¹⁶⁷ Isto, str. 65

Na temelju već spomenutog arheološkog istraživanja Basler tvrdi kako je jedan od velikih požara koji su poharali Jajce ostavio trag na tome djelu grada. On smatra da se poslije požara išlo u ubranu sanaciju, što je zaključio po „*nerazgrnutom zgarištu*“.¹⁷² Pretpostavlja nadalje da je to mogao biti popravak kojeg je predvodio Melik Ahmed-paša nakon katastrofalnog požara iz 1658., što je spominjao i Evlija Čelebija.¹⁷³ Čelebija je u svome putopisu spomenuo kako je ušao kroz portal u citadelu. Odnosno kroz vrata nad kojima je bio „*rumi tarihi*“¹⁷⁴ misleći najvjerojatnije na grb iznad prolaza.

6.1.3 DVOR

Vizualizacija nekadašnje utvrde poprilično je zahtjevna zbog silnih rušenja i pregradnji koje su uzrokovane ratnim djelovanjima, kao i modernizacijom poslije 1463. kada Jajce postaje jedna od najisturenija točka Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva u obrani od ambicioznih Osmanskih ekspanzija. Jedan od glavnih razloga koja nam otežava vizualizaciju je arheološka neistraženost lokaliteta.



SI 31. Gotički nadvratnik iz nasipa jugoistočnog tornja

Basler, 1959. str. 129



SI 32. Detalj sa ulaza jedne Jajačke kuće

Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)

¹⁷² Basler, 1959. str. 130

¹⁷³ Isto, str. 130

¹⁷⁴ Čelebija, E.: Putopis, Svjetlost, Sarajevo 1954. str. 230

Truhelka je pisao o velebnom dvoru izrazite ljepote te spominje fragmente na kojima temelji svoju hipotezu. „*Od tih se ulomaka sačuvalo ovo nekoliko: a) dva lijepo uriješena, akantovnim listom pokrivena kapitela, uzidana oko 12 m visoko u južnom gradskom bedemu. b) dva velika obilno profilovana ulomka od kamenog okvira prozora sa sukanom pruticom i dvostrukim zupčastim urnekom, koji su bili uzidani blizu netom spomenuta dva kapitela; c) Lijepi obilnim listnatim ornamentima uriješeni kapitel stupca, koji je bio smješten u gradskom dvoru, te je tamo služio kao ures na jendo vojničkom grobu; d) lijepi četvrtasti stupac, 15m visok, uriješen kapitelom od akantova lista, po motivu sličan pregjašnjemu*“¹⁷⁵



Sl 33. Prikaz prozora na zapadnom zidu jugoistočnog tornja citadele Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)

Asboth spominje „*oklesano kamenje, mali stupovi i raskošni kapiteli....poslije su korišteni za pojačavanje zidina*“¹⁷⁶.

Mazalić ipak odbija mogućnost izrazite ljepote palače smatrajući kako se arhitektonska ukrašenost nije mogla mnogo razlikovati od ostalih gradova bosanskih velikaša kao što su Sandalj Hranić, herceg Stjepan, Pavle Radić i Radoslav Pavlović koji su bili bogati i moćni kao vladari Jajca.¹⁷⁷ Isti po pitanju stilski oskudne ukrašenosti povezuje utjecaj bosanskih krstjana na što jednostavniju izvedbu objekata dok

¹⁷⁵ Truhelka, 1904. str. 62

¹⁷⁶ Ljubez, 2009. str. 51

¹⁷⁷ Mazalić, 1952. str. 66

arhitektonski izdašnije objekte pripisuje crkvi i njenoj „propagandi“¹⁷⁸. Stoga smatra da su ti ulomci arhitektonske plastike najvjerojatnije ostaci neke crkve ili stare rimske građevine.

Basler analizom pronađenih ornamenata i ornamenata ugrađenih u stambene objekte u neposrednoj blizini citadele potvrđuje postojanje reprezentativne građevine ili građevina. Prema njegovom je mišljenju nedvojbeno postojanje dvora u srednjem vijeku, što za Hrvatinića, što za Kotromanića. Navedenog je začudilo postojanje ornamenata kasnijih arhitektonskih epoha. Kako on uočava ulomke „primorske, vjerojatno splitske kasnogotičke klesarske škole“,¹⁷⁹ što dovodi mogućnost gradnje dvora u doba velikih Osmanskih ugroza, odnosno u razdoblju Jajačkog banata od 1463. do 1528. godine.



SI 34. Prikaz bifore na južnom licu jugoistočne kule citadele
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)

Do danas nisu ostali sačuvani ornamenti spomenute palače osim prozora na jugoistočnom tornju smješteni na njezinu južnom i zapadnom. Baslerovo mišljenje je da se na temelju bifore zid može datirati dosta ranije od XIV. ili XV. st. Kao prilog tomu spominje i istovjetnost građe arhaične Medvjed kule i crkve sv. Marije.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Isto, str. 66

¹⁷⁹ Basler, 1959. str. 128

¹⁸⁰ Isto, str. 128

Navedeni s „rizikom“¹⁸¹ u XIII. st. datira romaničku biforu. Mišljenje mu se temelji na pretpostavci o njenom postojanju prije Hrvoja. U Hrvojevo je doba, uzmemo li u obzir gradnju katakombi, majstor radio primjenjujući arhitektonske elemente gotičkog stilskog oblikovanja, ili kako isti navodi u „*punim oblicima oštrih lukova*“.¹⁸²

Bifora je sačinjena od stupića i dva doprozornika koji drže zasvedene otvore lukovima koji su bili osigurani željeznim šipkama. Raspon niše iznosi 215 cm, dok im je dubina 117 cm.¹⁸³ Profilirani dijelovi su sačinjeni od muljike. Zapadni luk je razbijen topovskom kuglom u opsadi Omera-paše Latasa iz 1851.¹⁸⁴

Isti uočava da je u tri navrata prostor premazan „*krečnom žbukom*“.¹⁸⁵ Od sva tri premaza zamjećuje da je srednji dugo služio kao primarni premaz prostorije gdje se dugo ložilo na otvorenom ložištu ili kaminu. Mišljenje temelji na činjenici da je od dima potpuno pocrnio, po čemu je netko crtao grafite u obliku krugova. Naknadno je sloj premazan sa oko 2 mm sloja vapna koji nije ni približno pocrnio kao prethodni.¹⁸⁶

U konzervatorskim djelatnostima na južnom zidu i oko njega pronađeni su: „1. *željezni vršak strelice, zaboden u sedru starog zida*, 2. *kamena topovska kugla, promjera oko 12 cm*, 3. *polovina kamene kugle iste veličine u nasipu ispred Kraljevskog portala*, 4. *kamena topovska kugla promjera 50 cm. nađena u nasipu zemlje ispred Kraljevskog portala*, 5. *pored kugle zatečena su još dva fragmenta rebara gotičkog svoda*, 6. *dvije željezne kugle iz topova Omer-paše Latasa*.“¹⁸⁷

6.1.4 OSMANSKE PREGRADNJE

Pretpostavlja se kako nakon Osmanskog zauzeća Jajca duže vrijeme nije bilo većih pregradnji na citadeli. Razlog tome može biti premještanje vojnih djelovanja na sjever i zapad čime Jajce u potpunosti gubi svoju dotadašnju geostratešku vrijednost.

¹⁸¹ Isto, str. 130

¹⁸² Isto, str. 130

¹⁸³ Isto, str. 130

¹⁸⁴ Isto, str. 130

¹⁸⁵ Isto, str. 130

¹⁸⁶ Isto, str. 130

¹⁸⁷ Isto, str. 131

Danas, poznata Osmanska ostavština na citadeli su „kontrafori“, odnosno potporni zidovi koje Basler suprotno mišljenju Mazalića, koji ih datira u razdoblje banata, datira u Osmanski period. Isti navodi kako su građeni od fino obrađenog vapnenca sa kojim se pokrivaju spojevi starog zida i nevješto zidanih zakrpa srednjeg vijeka, kao jugoistočne kule.¹⁸⁸

Podzidi su rađeni tamo gdje je zid bio najnestabilniji, što je rezultat ratnih oštećenja, neodržavanja ali i kako napominje mogućeg neravnomjernog slijeganja novog i starog zida.¹⁸⁹ Basler smatra kako su stariji kontrafori izrađeni nekad u XVII. st. Tu pretpostavku temelji na pritužbi građana iz 1628. Isti navodi kako način zidanja odgovara tom vremenu. Zid s puškarnicama biva izgrađen samo u zapadnom kutu i odsječenom djelu jugoistočne kule. Smatra kako je gradnja puškarnica započela kada je došlo do pregradnje fortifikacijskog sustava Jajca u sustav bastiona gdje primjećuje i podizanja nasipa kod starih zidova. Puškarnice su izgrađene od muljike i sedre.¹⁹⁰ Širina im varira pri vrhu od 50 do 55 cm, dok je pri osnovici od 60 do 70 cm.

Bitno je za napomenuti kako su u rekonstrukciji 1957. puškarnice izvedene u manjim razmjerima zbog slabe nosivosti zida.¹⁹¹ U istom vremenskom intervalu su izvedeni uz jugoistočnu kulu na južnom i istočnom licu potporni zid i puškarnica koje čine jednu cijenu te se razlikuju od onih iz XVII st. Basler napominje kako je precizno datiranje izgradnje puškarnica teško, ali navodi kako zakošene vanjske strane puškarničkih zidova i oštro izvedenih uglova ostavljaju utisak Osmanske gradnje.¹⁹²

Isti spominje austrijskog putopisca iz 1780. i 1790. koji u svojim spisima piše da u Jajcu nije bilo nikakvih pregradnji, posebice u smislu Vaubana.¹⁹³ Navodi da njegov tekst prikazuje čitavo stanje Jajca tako da bi se bastioni mogli datirati u XVIII. ili XIX. st.

Kao potvrdu spominje Evliju Čelebiju koji 1660. piše kako je sve u ruševnom stanju. Također, zapis iz 1705. spominje da iz tih ruševina jedan franjevac uzima ukrasne komade gotičke arhitekture i stavlja ih u crkvu sv. Ive u Podmilačju.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Isto, str. 124

¹⁸⁹ Isto, str. 124

¹⁹⁰ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Tvrđava u Jajcu, graditeljska cjelina (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276)

¹⁹¹ Basler, 1959. str. 125

¹⁹² Isto, str. 125

¹⁹³ Isto, str. 125

¹⁹⁴ Isto, str. 125

Neki od grubih zaključaka Baslera su da su istočni potporni zidovi noviji od zapadnih, odnosno da su građeni poslije XVII. st. Zaključuje da gradnja bastiona nije starija od 1780. na temelju zapisa da je kugla Omer Paše Latasa probila svod na prozoru kule te se zaustavila u nasipu. Konačno mu je datiranje da je između 1780.-90. i 1851 vrijeme kada je citadela pregrađena sustav bastiona.¹⁹⁵

Basler pri svojim istraživanjima dijeli graditeljsku aktivnost na južnom zidu slijedećim fazama: **I faza** je gradnja velikog okvirnog zida oko XIII. ili prvoj polovici XIV. st. te **faza la** označava gradnju kraljevskog portala u prvoj polovici XV. st. možda između 1430-1440 g. Isti napominje da se kao vezivo koristio mort od čistog vapna. **II faza** je razdoblje velikih rušenja i hitnih popravaka. Okvirno razdoblje je od 1464. do 1528. Pod navedenu fazu spada i gradnja reprezentativne građevine u kasnogotičkom stilu karakteristična za područja sjeverno od Bosne (Mađarska). **III faza** podrazumijeva nadodavanje potpornih zidova koje se događa nekada poslije 1628. Tu fazu karakterizira fina obrada kamena, a kao vezivo se koristi vapnena žbuka s primjesama tucane opeke. **Faza IIIa** je razdoblje dodavanja kruništa s puškarnicama, kao i dodavanje novih potpornih zidova te pregradnja u citadele sustav bastiona. Okvirno razdoblje je kraj XVIII. i početak XIX. st. Vezivno sredstvo je vrlo sive boje spravljeno od vapna i pijeska.¹⁹⁶

6.1.5 BARUTANA

Barutana pak najvjerojatnije nastaje u Osmanskom periodu. Zbog nekog je razloga Mazalić navodi kao „*kulu-barutanu*“.¹⁹⁷ Građevina je smještena u citadeli, između jugoistočne kule i Austro-Ugarskog vodovodnog spremišta. Građevina je četverokutne osnove te se sastoji od prizemlja, stepeništa, prvog kata i drvenog krovišta. On spominje da je dužina stranica „*okruglo 10 m*“.¹⁹⁸ Isti navodi kako su zidovi prizemlja debeli oko 2 m te da je prizemlje zasvođeno „*niskim poluoblíčastim svodom*“¹⁹⁹ koji se savija na visini od 1.30 m.²⁰⁰ Svjetlost u prostoriju dolazi preko pravokutnog otvora kraj stepeništa.

¹⁹⁵ Isto, str. 126

¹⁹⁶ Isto, str. 130

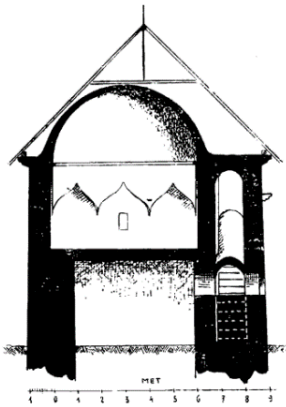
¹⁹⁷ Mazalić, str. 76

¹⁹⁸ Isto, str. 76

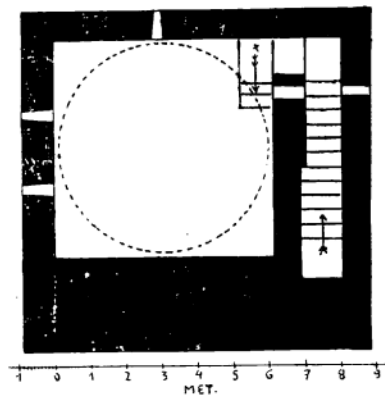
¹⁹⁹ Isto, str. 76

²⁰⁰ Isto, str. 76

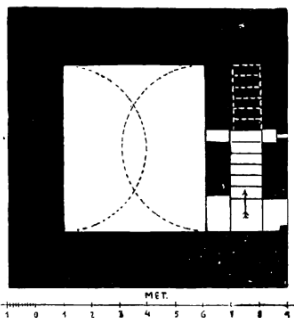
Preko stepenica se dolazi do kupolom zasvođenog prvog kata. Navodi kako se prijelaz s četverokutne osnove na kupolu riješilo preko „uglovnih lukova na oblik trompe i malih, jedva vidljivih pandantifa, umetnutih između tih lukova.“²⁰¹ Visina svoda je 6.50 m.²⁰² Prostorija je osvijetljena kroz tri pravokutna otvora i kroz jedan manji sa stepeništa.



SI 36. Vertikalni presjek barutane
Mazalić, 1952. str. 76



SI 37. Horizontalni presjek prvog kata barutane
Mazalić, 1952. str. 77



SI 35. Horizontalni presjek prizemlja barutane
Mazalić, 1952. str. 73

Zidovi prvog kata su debeli 90 cm po navodu Mazalića koji napominje kako je zapadni zid „nesrazmjerno i nekonstruktivno“²⁰³ debeo oko 2.50 m. To bi po njegovu mišljenju moglo ukazati na skrivenu prostoriju.²⁰⁴ Isti navodi kako je pri okončanju Osmanske vladavine zgrada služila kao tamnica. Na južnoj vanjskoj strani iznad ulaza nalazi se jedan arhitektonski element, ili kako ga Mazalić naziva „konzola“ koja nije iz Osmanskog perioda.²⁰⁵ Truhelka je zabilježio postojanje „ulomak luka sa

²⁰¹ Isto, str. 76

²⁰² Isto, str. 76

²⁰³ Isto, str. 78

²⁰⁴ Isto, str. 78

²⁰⁵ Isto, str. 78

*probitom rozetom*²⁰⁶ na istom zidu, ali takav element nije zatekao Mazalić u vremenu svoga boravka u Jajcu. Basler smatra da bi se gradnja barutane trebala datirati u XVII. ili XVIII. st., odnosno u okvirnom razdoblju „ozbiljnih“ pregradnji u Jajcu. Jedna zanimljivost je kako Azboth na tome mjestu smješta neku crkvu sv. Petra.²⁰⁷



SI 38. Ornament smješten na južnom licu barutane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)

6.2. TRIANGULARNA OSNOVA GRADA

Opće je mišljenje povijesne struke kako je citadela postojala u određenom obliku prije samoga vojvode Hrvoja, što ne osporava mišljenje o njegovim graditeljskim aktivnostima na citadeli, kao ni graditeljskim aktivnostima na nekoj vrsti naselja koje se počelo razvijati oko same utvrde. Na radovima u vezi naselja se prvotno misli na gradnju triangularne obrambene osnove radi osiguravanja podgrađa. Triangularna osnova se najvjerojatnije sastojala od tri zida i dvije ili tri kule. Prevladava mišljenje da se jedan zid, u ovom slučaju sjeverni, protezao od sjeveroistočnog kuta citadele do današnje Male tabije, koju se u literaturi zna spominjati i kao kula na Džikovcu. Od Male tabije se protezao zid do Sat kule koji je sačinjavao jugoistočni dio triangularne osnove. Od Sat kule se protezao relativno kratki zid koji je istu povezivao sa jugoistočnom kulom citadele. Navedeni zid je činio

²⁰⁶ Isto, str. 78

²⁰⁷ Ljubez, 2009. str. 52

zapadni bedem triangularne osnove. Mazalić navodi kako je moguće da se prostirao još jedan bedem od Sat kule prema današnjim zapadnim bedemima i ulazu u citadelu radi stvaranja takozvanog „Zwingera“. On smatra kako je izgrađena jedna kula ispod pretpostavljenih jugoistočnih bedema na kojoj se kasnije izgradila Kapetanova kuća.

6.2.1 SAHAT/ SAT KULA

Sat kula se nalazi nekoliko metara južno od jugozapadne kule tvrđave. Sat kula se, gledano iz perspektiva današnjeg stanja, čini „usamljena“, odnosno izdvojena od ostatka fortifikacija. Kada pogledamo opći izgled grada prije, ubrzo se uviđa njena svrha i povezanost. Ima nepravilno-četverokutnu osnovu dimenzija 10,50 x 9 m.²⁰⁸ Kula je građena od lomljenog kamena. Debljina zidova na nekim dijelovima doseže i do 3,50 m.²⁰⁹ Kao vezivno sredstvo se koristio „hidraulični krečni malter“. ²¹⁰ Sastavni dio su joj dvojna lučno zasvedena vrata koja se nalaze na istočnom i zapadnom licu.



SI 39. Prikaz Sahat kule sa istočne strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 40. Prikaz Sahat kule sa zapadne strane
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jajce_clock_tower.jpg), (pristup 28.8.2023.)

²⁰⁸ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje, 2003.

(http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁰⁹ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹⁰ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

Izgradnja kule se smješta u razdoblje vojvode Hrvoja,²¹¹ bolje rečeno u doba izgradnje triangularne obrambene osnove podgrađa ili kako ga neki nazivaju obora. U dokumentu navedenom od Povjerenstva za zaštitu Nacionalnih Spomenika BiH se navodi kako je kula sačuvala „*karakter srednjovjekovne ulazne kule u podgrađe*,“²¹² što je jasno vidljivo „po staroj Jajačkoj stambenoj aglomeraciji, ali i po karakteru i položaju ovog objekta.“²¹³ Naziv dobiva prema predaji da su Osmanlije nakon zauzeća grada navedenu kulu prenamijenili u tzv. Sahat kulu. Sahat kule su uobičajene građevine u islamskoj arhitekturi toga razdoblja koje su građene radi vjerskih razloga. Naime većina Sahat kula su poprilično uski četverokutni tornjevi sa satom na sebi gdje se ova stara kula po veličini izdvaja od ostalih.

Mazalić kao i Basler smatra da je kula uopće prenamijenjena u Sahat kulu zbog manjka dokaza. Jedina poveznica navedene građevine sa Sat kulom su tvrdnje nekog Hadže Šećerćehajića koji navodi da su se Šećerćehajići brinuli o održavanju sata te da je sat bio obješen iznad prolaza na južnom licu.²¹⁴ Zbog navedenih razloga dio struke²¹⁵ smatra neadekvatnim ime same građevine.

6.2.2 MALA TABIJA

Mala tabija²¹⁶ jedan je od sastavnih dijelova sjevernih bedema. Riječ je o bastionu koji ima četverokutnu osnovicu sa stranicama dužine od 8 do 10 m. Smatra se da je na tom mjestu prvotno postojala kula koju su u Osmanskom periodu, točnije između XVII. i XVIII. st. pregradili u tabiju.



SI 41. Prikaz Male tabije iz sjeverozapadnog smjera Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

²¹¹ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹² Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹³ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹⁴ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹⁵ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹⁶ bastion

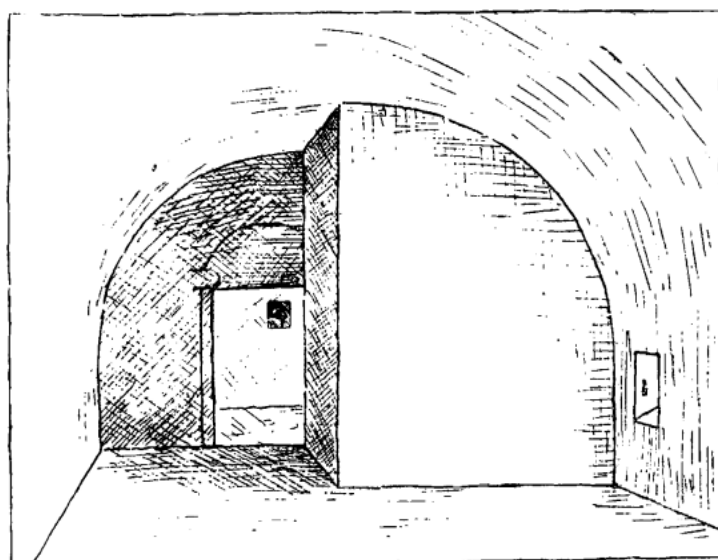
Basler navodi kako je istočno od nje nadozidan zid sa četiri prsobrana. Isti navodi kako je građa jednaka kuli, dok je način obrade kamena i zidanja jednak podzidama južnog zida citadele koje su datirane u XVII. st.²¹⁷ Sastavni dio tabije su i dva urušena prolaza sa zapadnog i južnog lica.

6.2.3 NOVA KRŠLAKOVA KUĆA/ KAPETANOVA KUĆA

Kapetanova se kuća nalazi u sredini južno od puta koji vodi od Male tabije do Sat kule. Mazalić navodi kako je udaljena svega 12 do 13 m od puta.²¹⁸ Kuća je zanimljiva jer je sagrađena na nekoj starijoj građevini četverokutne osnovice za koju Mazalić smatra da bi mogla biti ostatak neke srednjovjekovne fortifikacijske građevine. Mjera četverokutne osnovice iznosi 11 x 12 m.²¹⁹ On navodi kako se s južne strane nalazi kazamat²²⁰ veličine 6 x 3.80 m na kojem se vide i puškarnice.²²¹ Spominje također kako se do kazamata dolazi preko stepenicama koje vode do hodnika širokog 105 do 102 cm,²²² a u hodniku se vide dvije puškarnice od kojih je



SI 42. Prikaz Nove Kršlakove/ Kapetanove kuće,
(<https://www.agencija-jajce.ba/nacionalni-spomenici-2/>), (pristup 28.8.2023)



SI 43. Mazalićev prikaz kazamata
Mazalić, 1952. str. 95

²¹⁷ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje, 2003.

(http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²¹⁸ Mazalić, 1952. str. 93

²¹⁹ Isto, str. 93

²²⁰ prostorija u utverdama, zaštićena od topovske vatre, služi za smještaj bolesnika, streljiva i posade, Jezikoslovac (<https://jezikoslovac.com/>)

²²¹ Mazalić, 1952. str. 93

²²² Isto, str. 93

jedna djelomično zazidana.

U samom kazamatu vidljivo je nadodan zid koji je zatvorio manji dio prostora. Zašto je dio kazamata zazidan nije još poznato. Bitno je napomenuti kako je zid „zahvatio“²²³ južni dio dovratnika ulaznih vrata te se ne vide ostatci nikakvog zazidanog prolaza. Napominje kako su hodnik i kazamat zasvođeni „*poluoblíčastim svodom*“²²⁴ te da je visina prostorije kazamata 3 m.²²⁵

Mazalić navodi kako je prizemlje zgrade čudno jer se ne vidi nikakav prolaz ka zazidanom djelu kazamata. Navodi predaju kako postoji neka grobnica „*pod patosom gornjeg sprata*“.²²⁶



Sl 44. Tlocrt prizemlja Kapetanove kuće
Mazalić, 1952. str. 96

Poznato je iz pisanih vrela kako je Jajce u potpunosti izgorjelo 1658. g. Na temelju navedenog, Mazalić smatra kako se kuća morala poslije toga izgraditi na već postojećim ostacima neke, sudeći po puškarnicama, fortifikacijske građevine. Njegova je tvrdnja da se radi o kuli koja je trebala otežavati napadačima napad na južni dio bedema triangularne osnove, odnosno prostor između Sat kule i Male tabije.

²²³ Isto, str. 94

²²⁴ Isto, str. 94

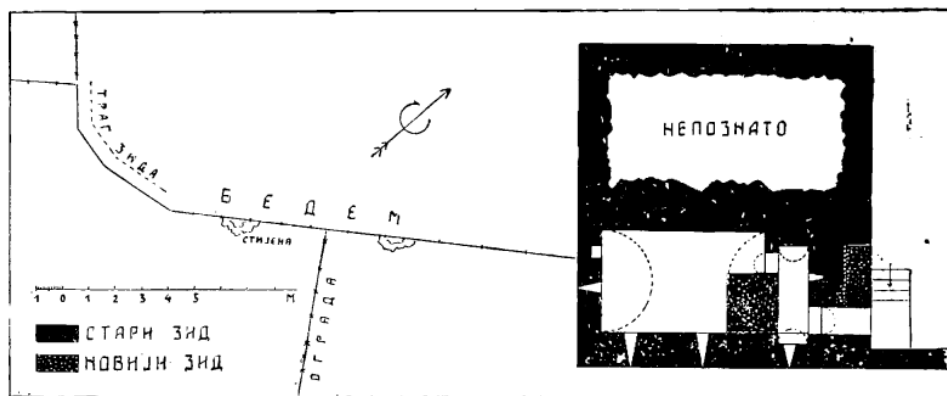
²²⁵ Isto, str. 94

²²⁶ Isto, str. 95

Debljina jugozapadnih zidova je 1.30 m, dok je u ostalih 0.90 m.²²⁷ Dio zida je izgrađen od sedre, ali se zamjećuje i „*lijepa oplata od tesanog kamama*“²²⁸ na visini od 10 m.

Mazalić zamjećuje tragove bunara na sjevernom djelu prizemlja koji je „*poodavno zasut, a djelimično pokriven pregradnim zidom, novoizgrađenog stepeništa*“.²²⁹ Navodi kako mu je očuvan niski okrugli kameni okvir promjera 1.40 m s otvorom promjera 55 cm²³⁰ i kamenim poklopcem koji je razbijen. Mazaliću je prijašnji vlasnik ispričao da je bunar usječen u kamenu živac te da je dubok nekih 20 m gdje pri dnu ima neku stepenicu oko same vode. Isti je mišljenja kako je bunar sastavni dio prve faze gradnje navedene kuće te napominje kako je to jedini bunar takve vrste u gradu.

Također navodi kako u kući postoji „*stara kamena ćursija*“²³¹ koja je četverokutne osnove. Visina joj je 76 cm, debljina 50 cm i širina 40 cm.²³² Služi za sprječavanje pretjeranog djelovanja vode i vlage na drvo. Primjećuje kako je ćursija ukrašena islamskim motivima točnije lukovima „*Kielbogen*“.²³³ Pretpostavka istog je da ćursije potječu od neke druge građevine vjerojatno neke džamije.



SI 45. Tlocrt kazemata u Kapetanovoj kući
Mazalić, 1952. str. 94

²²⁷ Isto, str. 95

²²⁸ Isto, str. 95

²²⁹ Isto, str. 95

²³⁰ Isto, str. 95

²³¹ kamena baza za drveni stup, Isto, str. 95,

²³² Isto, str. 95

²³³ Isto, str. 95

6.3. ZAPADNI BEDEMI

Zapadni bedemi, prateći morfologiju tla, se protežu od citadele na sjeveru sve do sedrene klisure iznad rijeke Plive na jugu. Sastavni im je dio mali bastion ispred citadele, zid koji spaja navedenu građevinu s Medvjed kulom, kao i dio zida koji se proteže do sedrene klisure gdje staje. Navedeni bedemi su kraći i uži nego sjeverni. Dužina im je cca 200 m, dok im je debljina 0,9 m.²³⁴ Jedna od najuočljivijih građevina ne samo na ovom djelu bedema već i u Jajcu je Medvjed kula.



SI 46. Prikaz zapadnih bedema sa dijelom citadele i Medvjed kule
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)

6.3.1 MEDVIJED KULA

Medvjed kula je visoka kula kružne osnove koja je smještena na krajnjem zapadnom kutu grada. Naziv je dobila po predajama kako su u njoj bili medvjedi kojima su se bacali neposlušni podanici.²³⁵ Ljubez navodi da se u Omanskom periodu nazivala hapsahana.²³⁶ Na prvi pogled je očigledno da se radi o srednjovjekovnoj kuli koja ima sve karakteristike, kako navodi Truhelka, bergfrieda-

²³⁴ Ramić, A.: „Ein Museum unter freiem Himmel“, Das historisch-kulturelle Erbe der Stadt Jajce, Diplomarbeit, Gratz, 2021. str. 103

²³⁵ Softić, Ševo, 2010. str. 77

²³⁶ Ljubez, 2009. str. 56

donjona.²³⁷ Unatoč tomu mnogi razmatraju mogućnost datiranja u ranija razdoblja kao npr. Truhelka. Isti navodi kako nisu vršena arheološki radovi oko kule pa se ne može u potpunosti zaključiti da li su uz nju bile neke popratne građevine. Navedeni za nju tvrdi da je vrsta usamljene gradine, odnosno *monopyrgia* koju spominje Prokopije u djelu *de aedificiis Justiniani IV.5* koje su imale za svrhu nadgledavanje putnih pravaca.²³⁸



SI 47. Prikaz Medvjed kule iz smjera zapada
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

U prilog tome ide i blizina nalazišta s koncentriranom količinom rimskih nalaza. Točnije pri gradnji hotela zapadno od Medvjed kule prikupljeno je dosta rimske keramike, zabilježeni su ostatci javnih i komunalnih objekata što bi moglo sugerirati postojanje većeg Rimskog naselja,²³⁹ osobito uzmemo li u obzir hram boga Mitre koji se nalazi svega nekoliko metara sjevernije od hotela.

Truhelka kulu datira najkasnije u raniji srednji vijek temeljeći to na činjenici da su otvori za puškarnice naknadno uzidani. On zaključuje da je kula izgrađena prije primjene baruta i pušaka. U prilog takvom datiranju ide i zanimljiva činjenica se građa

²³⁷ Truhelka, 1904. str. 59

²³⁸ Isto, str. 58

²³⁹ JU Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca (<https://www.agencija-jajce.ba/mirza-kapetanovic-kula-je-stilski-dogradena-u-nekoliko-etapa/>)

kule podudara sa starijim dijelovima citadele i crkve sv. Marije, što zamjećuju Basler²⁴⁰ i Mazalić²⁴¹.

Mazalić u potpunosti odbacuje starije datiranje kule temeljeći svoje mišljenje na debljini samih zidova. Zašto bi bez prisustva razornog vatrenog oružja došlo do gradnje kule čiji su zidovi debeli od 5 do 6 m.²⁴² U prilog Mazaliću ide i datiranje sličnih kula po Bosni,²⁴³ Dalmaciji,²⁴⁴ Hrvatskoj, Slavoniji i Njemačkoj koje su većinom građene u 15. st.²⁴⁵ Isti navodi izgradnje okrugle kule u ranijem razdoblju kao što su u Bosni u XIV. st. izgrađene kule u Sokocu kod Bihaća, Vanograču i Bužimu kao i u drugim susjednim zemljama. Napominje da je moguće pronaći okrugle kule prije vatrenoga oružja, ali bi im debljina zidova trebala varirati od 140 cm do 240 cm kao što su u gradovima Krupa i Ostrožac.²⁴⁶ Lovrenović navodi kako se na krajnjem sjeveru Bosne, koji je bio pod utjecajem srednjoeuropskih fortifikacija, isključivo javljaju kružne kule koje su zasvjedočene u Doboru, kao i u Jajcu.



SI 48. Prikaz Medvjed kule iz smjera sjever
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

²⁴⁰ Basler , 1959. str. 128

²⁴¹ Mazalić, 1952. str. 70

²⁴² Isto, str. 70

²⁴³ Markova kula kod Višegrada, Dobruški grad, na Borču, Samoboru i drugih

²⁴⁴ Perušić, Trogir, Korčula, Ston, Dubrovnik itd.

²⁴⁵ Isto, str. 70

²⁴⁶ Isto, str. 70

Isti navodi kako se ovakve kule pojavljuju u Normandiji krajem XII. st. te da su takve vrste fortifikacija jedna od značajki srednjoeuropskih fortifikacija na prijelazu iz XIII. u XIV. st.²⁴⁷

Truhelka smatra kako je u prizemlju kule najvjerojatnije bila tamnica²⁴⁸ dok Mazalić smatra da je moguće postojanje bunara.²⁴⁹ Ulaz u kulu smješten je prema podgrađu na visini od 8,5 m visine²⁵⁰ dok je u Drugom Svjetskom ratu probijen ulaz u prizemlje²⁵¹ a ispod navedenog je 1890. Austro-Ugarska vlast probila prolaz kako bi olakšala pristup gradu sa zapadne strane.²⁵² Truhelka navodi kako od prvog kata do dna ima 7.25 m dubine. Isti navodi kako je vanjski promjer zidova 13.74 m, dok je unutarnji na prvom katu 8.14 m i u podrumu 5.64 m pri čemu zaključuje da je debljina zida u prizemlju 4 m, a na prvom katu 2.80 m.²⁵³ Navodi da su bila tri otvora na prvom katu od kojeg su dva služila kao puškarnice, a jedan kao prozor. On je na vanjskom licu širine 1.25 m, dok je na unutarnjem 2.10 m.²⁵⁴

Prema Mazaliću debljina je probijenog zida u prizemlju s istočne strane 4.70 m, dok je sa zapadne 5.70 m te se podebljava najvjerojatnije do 6 m.²⁵⁵ Navodi da je kula često popravljana te da je žbuka oplata kule sastavljena od vapna i grubog riječnog pijeska.²⁵⁶ Navodi da je unutarnji promjer prizemlja 5.70 m dok je vanjski obujam ravno 50 m.²⁵⁷

Na posljetku bi se kulu moglo datirati u XV. st. Možda u doba kralja Tomaša koji se uvelike spremao za rat s Osmanlijama ili bi se moglo zaključiti da je kula građena u više etapa ,kako navodi Mirza Kapetanović, što možemo zaključiti po njenoj slojevitosti. Konačni je oblik dobila u doba posljednjih bosanskih kraljeva.²⁵⁸ U svakom slučaju bi se dalo zaključiti da je kula bila viša za jedan ili dva kata.

Od navedene kule se nastavlja zapadni obrambeni bedem prema jugu gdje staje na sedrenoj klisuri iznad rijeke Plive. Od tog mjesta prema istoku se pružaju južni bedemi kojih danas možemo pratiti u tragovima do Travničke kapije.

²⁴⁸ Truhelka 1904. str. 59

²⁴⁹ Mazalić, 1952.str. 70

²⁵⁰ Isto, str. 70

²⁵¹ Isto, str. 70

²⁵² Softić, Ševo, 2010. str. 77

²⁵³ Truhelka, 1904. str. 59

²⁵⁴ Isto, str. 59

²⁵⁵ Mazalić, 1952. str.70

²⁵⁶ Isto, str. 70

²⁵⁷ Isto, str. 70

²⁵⁸ JU Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca (<https://www.agencija-jajce.ba/mirza-kapetanovic-kula-je-stilski-dogradena-u-nekoliko-etapa/>)

6.4 JUŽNI BEDEMI

Južni se bedemi, kako je već spomenuto, nisu očuvali u potpunosti kao ostali. Mogu se pratiti u tragovima od završetka zapadnih bedema na zapadnu, sve do Travničke kapije na istoku. Navedeni su, kao i ostali bedemi Jajca pratili morfologiju tla protežući se preko sedrenih klisura iznad rijeke Plive do današnje još očuvane Travničke kapije. U dokumentu Povjerenstva za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH navode kako su dvije trećine zida južno od Medvjed kule stara srednjovjekovna, dok je zadnja trećina, neposredno uz samu Travničku kapiju, iz Osmanskog perioda kojeg navedeni datiraju između XVII. i XVIII. st.²⁵⁹ Navedeni zid Osmanskog porijekla prerasta u poligonalni oblik čime tvori mali bastion uz samu Travničku kapiju.

6.4.1 TRAVNIČKA KAPIJA

Travnička kapija je uz Banjalučku i Mračnu kapiju jedan od tri glavna ulaza u grad. Pravokutne je osnove s tlocrtnim dimenzijama zidova 8.75 x 9.10 m.²⁶⁰ Sačinjena je od zasvedenog prolaza koji čini prizemlje iznad kojeg se uzdižu još dva kata. Građena je lomljenim kamenom i pokrivena strmim drvenim krovom.



SI 49. Prikaz Travničke kapije iz smjera zapad
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

²⁵⁹ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁶⁰ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

Debljina zidova u prizemlju s vanjske južne strane iznosi 3.30 m, a s unutarnje sjeverne strane 1.45 m. Visina ulaza s južne strane je 2.27 m dok je sa sjeverne 4.37 m.²⁶¹

Širina zida na prvom katu je 1.20 m, dok je dimenzija same prostorije 6.82 x 5.93 m.²⁶² Navedena prostorija ima puškarnice smještene na jugu, sjeveru i istoku. Drvenim se stepeništem iz navedene prostorije uzdizalo na drugi kat. Prostorija se drugog kata smjestila na drvenoj međukatnoj konstrukciji, istih je dimenzija kao i prethodna, s dva prozora orijentirana prema zapadu. Na prvi kat kule ulazi se sa sjeverne strane točnije preko bastiona.

Na južnom licu zida kule vidi se ostatak zazidanog prolaza koji je vodio iz kule na dio očuvanog bedema uz samu Plivu. Navedeni bedemi se od kule protežu svega par metara dok naglo prestaju zbog stambenih objekata koji su, sudeći po načinu gradnje, najvjerojatnije građeni u Austro-Ugarskom razdoblju.



Sl 50. Prikaz Travniceke kapije iz smjera istok
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

O bastionu, koji s Travnicekom kapijom čini jednu cjelinu, ne zna se mnogo. Datira se u isto razdoblje kao i kula nad Travnicekom kapijom između XVII. i XVIII. st. kada je i izgrađena zadnja trećina južnog zida.²⁶³ Bastion ima niz puškarničkih otvora. Mazalić kao razlog njihove gradnje navodi poveću opasnost kršćanskih snaga koje su sve više počele prelaziti preko savske granice, posebice nakon poraza pod Bečom i kod Sente.²⁶⁴ Na samom bastionu su smještene dva rezidencijalna objekta

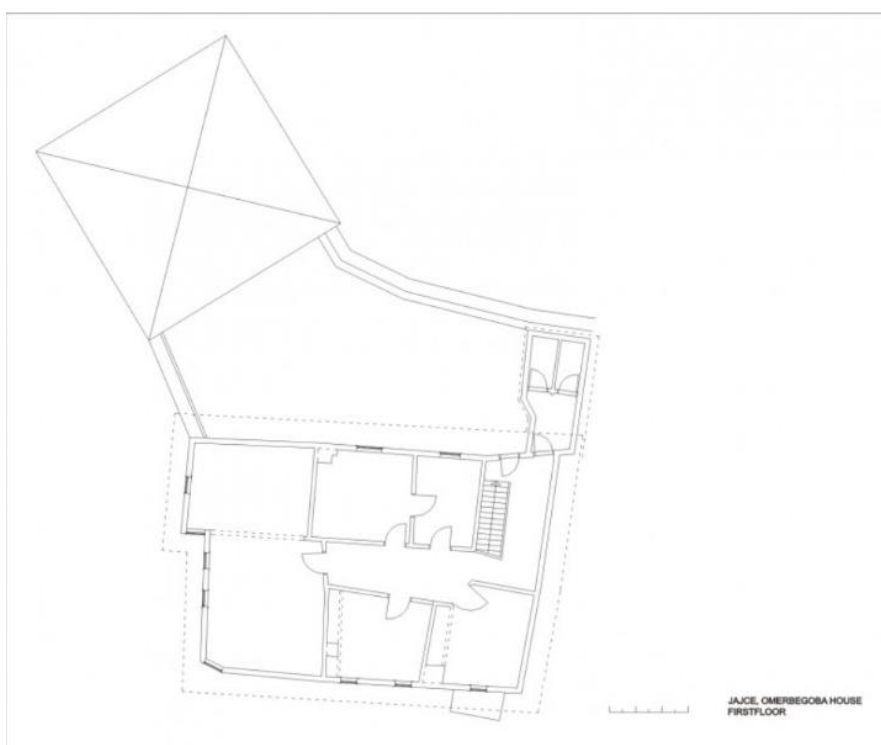
²⁶¹ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁶² Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁶³ Mazalić, 1952. str. 76

²⁶⁴ Isto str. 76

od kojih je Omer-begova kuća jedan od Nacionalnih spomenik BiH. Omer-begova kuća ima karakteristike Jajačke gradnje iz Osmanskog perioda. Smještena je na unutarnjoj, istočnoj strani bastiona. Najveća je rezidencijalna građevina u Jajcu. U dokumentu CHWBa (Cultural Heritage without Borders, Sweden) se navodi da je prizemlje izgrađeno na djelu gradskog zida koji bi mogao biti srednjovjekovni.²⁶⁵ Građevinu datiraju svakako nakon pada Jajca u Osmanske ruke kada obrambene građevine više-manje gube svoju nekadašnju važnost, a posebice poslije 1658. kada je Jajce poharao veliki požar.²⁶⁶



SI 51. Prikaz tlocrta bastiona s Travničkom kapijom i Omer-begovom kućom

(<https://tinawikarkitekter.se/wordpress/works/omerbegova-huset->

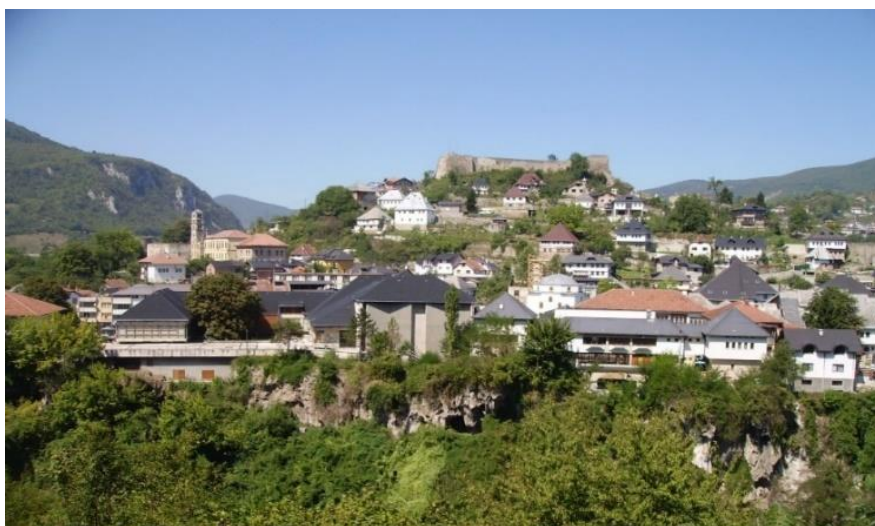
²⁶⁵ Wik T.: Omerbegova huset/ Omer-bey House, Jajce, Bosnia Herzegovina, 2004. (<https://tinawikarkitekter.se/wordpress/works/omerbegova-huset-jajce-centrala-bosnien/>)

²⁶⁶ Cultural Heritage without Borders, Sweden, Omer-bey house, Jajce 2002-2004.

6.5. ISTOČNI BEDEMI

Nije u potpunosti poznato je li postojao bedem koji je povezivao južne i sjeverne bedeme grada. Navedeno proizlazi iz prostog razloga što je istočni dio grada najbolje prirodno zaštićen zbog protezanja sedrenih klisura iznad malog kanjona Vrbasa. Moguće je postojanje manjih zidova ili čak nekih obrambeni objekata na pojedinim mjestima gdje je morfologija tla

dopuštala određeni prodor u grad, ali za takav zaključak su potrebna detaljnija istraživanja.



SI 52. Pogled na starogradsku jezgru Jajca sa istoka
(https://en.wikipedia.org/wiki/Walled_city_of_Jajce), (pristup 28.8.2023.)

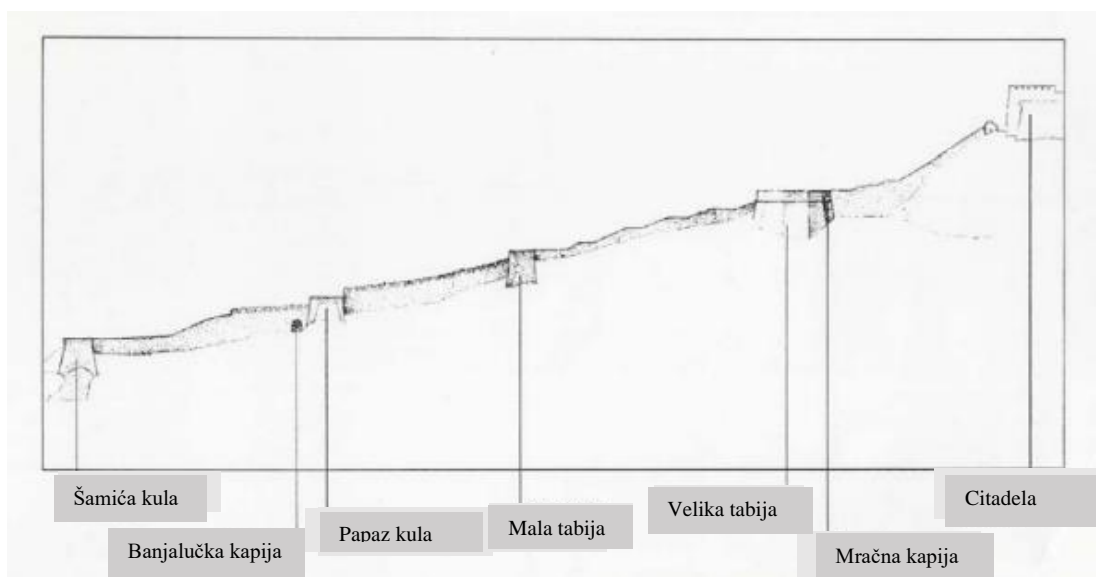
6.6. SJEVRNI BEDEMI

Sjeverni bedemi su možda i najreprezentativniji dio Jajačkog fortifikacijskog sustava. Protežu se od sjeveroistočnog kuta citadele sve do litica iznad Vrbasa. Sačinjavaju ih ostatci Mračne kapije, Velika tabija, Mala tabija, Papaz kula, Banjalučka kapija, Šamića kula te zidovi koji povezuju navedene građevine

Dužina bedema je 290 m.²⁶⁷ U dokumentu Povjerenstva za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH se navodi kako se zid sastoji od dvije faze, najprisutnije u tom dijelu bedema, koje su srednjovjekovna i osmanska. U dokumentu navode

²⁶⁷ Ramić, 2021. str. 102

kako je „*spoljna oplata zida srednjovjekovna debljine 0.75 i 0.90 m*“.²⁶⁸ Također navode da je najvjerojatnije krajem XVIII. st. došlo do osmanske pregradnje kada je debljina cjelokupnog zida povećana na 2 do 3.5 m.²⁶⁹



SI 53. Shematski prikaz sjevernih gradskih fortifikacijskih instalacija
 THE RESTORATION OF PART OF THE EASTERN WALL AND PAPAZ KULA OF
 JAJCE FORTIFICATION , CHwB, str. 6

6.6.1 ZID OD CITADELE DO MRAČNE KAPIJE

Od sjeveroistočnog kuta citadele, prateći strmu morfologiju tla, proteže se zid koji je povezivao navedeni dio s Mračnom kapijom. Zid je dugačak 50 m dok mu visina iznosi 11 m. Kao što je već spomenuto, zid je izveden u dvije faze, srednjovjekovnoj i osmanskoj. Smatra se da je izvorni srednjovjekovni zid imao debljinu od svega 0.8 m, dok je pri vrhu iznosio 0.74 m.²⁷⁰ Materijal korišten za ovaj zid je muljika i lomljeni kamen koji je vezan vapnenom žbukom uz primjesu sedrene prašine i lomljene opeke. U već spomenutog dokumentu povjerenstava navodi se kako je kamenje na vanjskoj oplati dosta neuredno poslagano te napominju kako je spoljna ploha ožbukana vapnenom žbukom s primjesama znatne količine krupnog

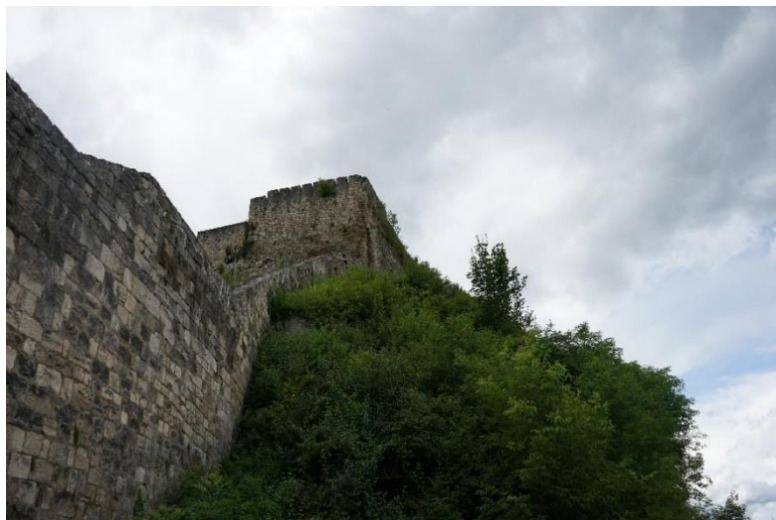
²⁶⁸ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje

(http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁶⁹ Isti (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁷⁰ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

pijeska sa sitnim šljunkom. Isti smatraju kako je do žbukanja došlo pri osmanskoj intervenciji na tom potezu zidova.



SI 54. Prikaz zida od citadele do Mračne kapije
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)



SI 55. Prikaz zida od citadele do Mračne kapije
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023)



SI 56. Prikaz ostataka "kule" s unutarnje strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 57. Prikaz ostataka "kule" s vanjske strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

Na mjestu spoja zida sa citadelom gdje se nalazi „neka vrsta male kule“,²⁷¹ sačuvan je primjerak prvobitnog prsobrana srednjovjekovnog oblika. U dokumentu Povjerenstva navodi se kako je prsobran, kojeg datiraju u srednji vijek, identičan prsobranima poviše Banjalučke kapije. Iz navedenog proizlazi mogućnost da je dio sjevernog bedema od tvrđave preko Male tabije sve do Banjalučke kapije dio iste graditeljske cjeline.

Zid je nakon pada grada u Osmanske ruke kao i ostatak Jajca prepušten zubu vremena. Najvjerojatnije je u kasnoosmanskom periodu došlo do ponovnog učvršćivanja zida. Nadodani dio zida s unutrašnje strane je imao debljinu od 1.6 m te je izgrađen od muljike i vapnene žbuke s obilatom primjesom krupnog pijeska i šljunka.²⁷² Nakon Osmanskih pregradnji debljina zida varira od 2.40 do 3.50 m,²⁷³ odnosno zid se prema istoku i Mračnoj kapiji postupno podebljavao do 3.5 m. Na temelju sačuvanog prsobrana Povjerenstvo smatra mogućim pretpostavku da je zid cijelom dužinom bio zaključen prsobranima.

6.6.2 MRAČNA KAPIJA

Ljubez navodi da su nakon poraza pod Bečom Osmanlije utvrđivajući grad izgradili Veliku tabiju te u gradskom bedemu probijaju prolaz koji je u narodu dobio naziv Mračna kapija. Kroz taj ulaz je vodio put ka Carevom polju i selima sjeverno od Jajca. Isti navodi kako je fra Lovro u svom opisu župa napisao da je Mračna kapija „to ime dobila od toga što je kroz nju u bedemu prolaz načinjen na lakat, te nije dobro bila rasvijetljena“.²⁷⁴ Tvrtko Zrile navodi da je kapija građena pod pravim kutom.²⁷⁵ Truhelka je napisao kako „bijaše smještena prostrana, ne previsoka kapija“.²⁷⁶ Vrata je porušio jedan od prvih gradonačelnika Jajca Mahđulbeg Kulenović 1883.²⁷⁷ Isti navodi da je kapija razrušena jer je Mahđulbeg u Konjicu kupio fijaker te kada je želio ući u grad do svoje kuće fijaker nije mogao proći kroz kapiju. Pri rušenju kapije srušen je i zid koji je povezivao Veliku tabiju s citadelom, kao i kulu koja je bila

²⁷¹ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁷² Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁷³ Ramić, 2021. str. 102

²⁷⁴ Ljubez, 2009. str. 58

²⁷⁵ Zrile, T.: Jajce, Općina Jajce, Jajce, 2000. str. 51

²⁷⁶ Truhelka, 1904. str. 66

²⁷⁷ Ljubez, 2009. str. 58

smještena zapadno od kapije.²⁷⁸ Povjerenstvo pak spominje da je imala polukružni svod i sa strane neke plastične znakove.²⁷⁹ Od kapije su preostale samo tri polukružne niše na zidu Velike tabije koje su po njihovom tumačenju služile samo kao ukras unutrašnjosti kapije. Isti navode kako su niše prvotno završavale oštrim lukom dok su lukovi današnji izgled poprimili greškom pri zaštitnim radovima 60ih godina prošlog stoljeća.

U njihovu izvještaju se navodi podatak da je prolaz bio uzak te da se iznad kapije uzdizala kula koja nije rekonstruirana u Osmanskim radovima XVIII. ili XIX st. O postojanosti kule piše više autora poput Ljubeza, Truhelke i dr.



SI 58. Prikaz lokacije nekadašnje Mračne kapije s gradske strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)



SI 59 Prikaz lokacije nekadašnje Mračne kapije s vanjske strane
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

Starost kapije je po trenutnim saznanjima nemoguće sa sigurnošću ustanoviti, ali se smatra da je nastala pri osmanskim pregradnjama koje nisu mogle biti izvedene prije 1717. godine. Navedena hipoteza se temelji na spisima Austrijskog špijuna koji spominje da se u Jajcu ništa nije pregrađivalo od pada u Osmanske ruke.²⁸⁰

²⁷⁸ Ljubez, 2009. str. 58

²⁷⁹ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸⁰ Basler, Đ.: Sjeverni dio gradskih utvrda u Jajcu, Naše starine XI, Zavod za zaštitu spomenika SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1967, str. 52

6.6.3 VELIKA TABIJA

Velika je tabija najveća građevina na sjevernim gradskim bedemima, smještena istočno od ostataka Mračne kapije. Širina bastiona je 20.5 m dok joj je visina 13 m.²⁸¹ Pretpostavlja se da je izgrađena na mjestu nekadašnje srednjovjekovne kule četverokutne osnove čiji se tragovi naziru u njenom nasipu. Bastion se datira u doba velikih Osmanskih pregradnji XVIII. ili XIX. st. Na temelju impozantne veličine može se zaključiti da se radi o objektu značajne obrambene vrijednosti. Bastion je oktogonalne osnove. Zidovi su izgrađeni od glatko tesanog kamena dok je unutrašnji zid ravan, te sa svojom dužinom od 23 m povezuje zapadni i istočni kut bastiona.²⁸² Na navedenom zidu su i već spomenute tri niše. Sačinjena je od pet segmenata različite dužine. Donji dijelovi bastiona su skošeni a po sredini vanjskih lica zidova jednostavni i profilirani kordonski vijenac.



SI 60. Prikaz Velike tabije
Fotografirao Josip Pedljo (20.7.2023.)

6.6.4 ZID OD VELIKE TABIJE DO MALE TABIJE

Dužina zida je 73 m a visina 4 do 5 m.²⁸³ Širina srednjovjekovnog zida je iznosila 0.9 m.²⁸⁴ Građen je od nepravilno zidanog lomljenog kamena. U velikim osmanskim pregradnjama mu je s unutarnje strane nadodan zid, čime je postignuta

²⁸¹ Zrile, 2000. str. 51, iako iz Povjerenstva navode podatak da joj je visina 17 m.

²⁸² Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸³ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸⁴ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

postojeća širina od 2.3 m.²⁸⁵ Građa je nadodanog zida jednaka Velikoj tabiji. Basler primjećuje sličnost ovoga i zida nad Mračnom kapijom, što ga dovodi do zaključka o mogućnosti istodobne gradnje.

U nastavku bi se trebala opisati Mala tabija koja je već opisana u poglavlju „Triangularna osnova“.

6.6.5 ZID IZMEĐU MALE TABIJE I PAPAUZ KULE

Povjerenstvo navodi da je zid između Male tabije i Papaz kule: „*Najcjelovitiji i sa najviše izvornosti u cjelini očuvan objekat srednjovjekovne fortifikacione arhitekture jajačkog civilnog naselja.*“²⁸⁶ Na zidu su sačuvani prvobitni srednjovjekovni prsobrani, točnije njih četiri koji se nalaze iznad Papaz kule. Na prsobranima su s vanjske strane bile konzole na kojima su bile pričvršćene zaštitne ploče. Navedeni prsobrani pripadaju manjem tipu prsobrana, i nisu identični onima na južnom zidu citadele i na zidu Banjalučke kapije.



SI 61. Prikaz navedenih zidina s pogledom na dio Papaz kule te Šamića kule

(<https://www.agencija-jajce.ba/nacionalni-spomenici-2/>),
(pristup 28.8.2023)

Građene su od sedre te se na svakom drugom nalazi otvor strijelnice. Vidno je kako su održavani i u Osmanskom periodu, što se zamjećuje zbog vapnenog

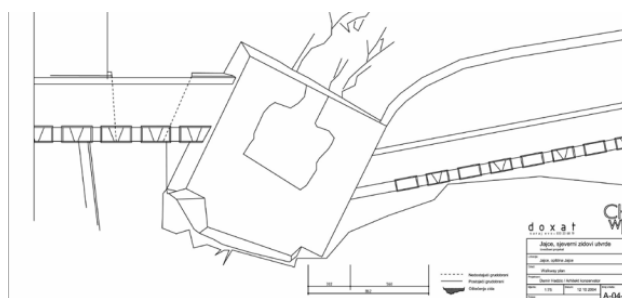
²⁸⁵ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸⁶ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

premaza. Zid je izgrađen solidno urednim slaganjem kamena u punoj širini do 4 m.²⁸⁷ Kao razlog za kvalitetnu gradnju smatra se strateška važnost toga djela zida zbog velike mogućnosti napada na njega. Na zid je, u Osmanskim pregradnjama, nadograđen još jedan dio s kojim ukupna debljina iznosi 2.70 m.²⁸⁸

6.6.6 PAPAZ KULA

Specifično ime kula dobiva u Osmanskom periodu od turskog papaz,²⁸⁹ što u prijevodu znači svećenik, pop, fratar.²⁹⁰ Kula je smještena na naglašenoj strateškoj poziciji zapadno od Banjalučke kapije. Riječ je o tipičnoj srednjovjekovnoj kuli pravokutne osnove. Povjerenstvo navodi da su joj dimenzije 10.95 x 10.58 m,²⁹¹ debljina zidova se kreće od 2.40 m na jugu, sve do 5.25 m na sjevernoj strani.²⁹² U kulu se ulazilo s južne strane kroz lučno zasvedeni prolaz. Unutrašnjost kule je nepravilnih pravokutnih dimenzija 4.56 x 4.33 m.²⁹³ Basler smatra da je bila viša od 5 do 6 m nego danas. Isti navodi kako je unutrašnja konstrukcija kao i krov građena od drvene građe.²⁹⁴ Napominje kako se na zidovima vide tragovi požara. Osmanlije su najvjerojatnije u XVII. st. sanirali kulu na dva mjesta s unutrašnje gradske strane te su nadodali podzid ili kontrafor s vanjske sjeverne strane.



SI 62. Shematski prikaz tlocrta Papaz kule
THE RESTORATION OF PART OF THE
EASTERN WALL AND PAPAZ KULA OF
JAJCE FORTIFICATION , CHwB, str. 19

²⁸⁷ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸⁸ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁸⁹ Zrile, 2000. str. 51

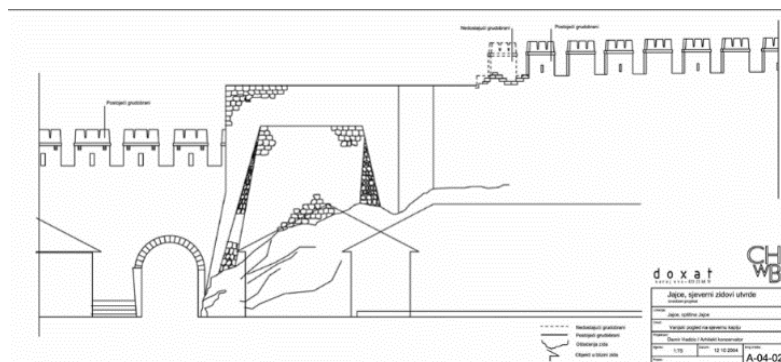
²⁹⁰ [jezikoslovac.com \(https://jezikoslovac.com/word/jzcm\)](https://jezikoslovac.com/word/jzcm)

²⁹¹ Ljubez, 2009. str. 54

²⁹² Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁹³ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁹⁴ Basler, 1967. str. 54



SI 63. Shematski prikaz Papaz kule s Banjalučkom kapijom iz smjera sjeveroistoka
THE RESTORATION OF PART OF THE EASTERN WALL AND PAPAZ KULA OF JAJCE
 FORTIFICATION , CHwB, str. 19

6.6.7 BANJALUČKA KAPIJA

Navedena građevina se sastoji od Papaz kule i prolaza. Debljina zida na vratima iznosi 4.55 m. Prolaz se od sjeverne prema južnoj strani širi tako da širina prolaza na sjeveru iznosi 3.21 m, dok s južne iznosi 5.50 m.²⁹⁵ Visina sjevernog prolaza je 4.55 m, dok je onog južnog 5.35 m.²⁹⁶ Kapija više nema izvorni vanjski dovratnik na kojem su postojale šarke za vrata. Uz vrata, prolaz se mogla zatvoriti i



SI 64. Papaz kula s Banjalučkom kapijom
 Fotografirao Josip Pedljo (18.7.2023)

²⁹⁵ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁹⁶ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

zaslonom koji se spuštao polugom, a njegov otvor je još i danas vidljiv iznad vrata između drugog i trećeg prsobrana. Vrata su se nalazila na kapiji sve do 1906. kada je proširena radi mogućnosti prolaza većih vozila.

Sastavni dio zida iznad vrata su i prsobrani koji su rekonstruirani na temelju ostataka dvaju prsobrana vidljivih na slici iz 1890. godine. Basler napominje kako zidovi i zupci merlature sa puškarnicama oko Banjalučke kapije te Papaz kule imaju sličnu gradnju kao Medvjed kula odnosno „*vertikalno slagan kamen na oplatama*“.²⁹⁷ S vanjske desne strane kapije nalazi se ostatak urezanog motiva za koji neki pretpostavljaju da prikazuje ratnika. Povjerenstvo ga datira u Osmanski period jer se na gradskim vratima i u Tešnju, kao i u Zvorniku mogu pronaći ovakvi elementi.²⁹⁸ Mazalić pak smatra kako se radi o prikazu starijem od Osmanskog vremena. Navedeno temelji na prikazu mača koji je sličan prikazima mača na stećcima, a ne sablje koja je korištena u periodu Osmanskih ekspanzija.²⁹⁹ Pri proširenju kapije jedna trećina prikaza je uništena.³⁰⁰



SI 65. Prikaz prolaza Banjalučke kapije s vanjske strane
Fotografirao Josip Pedljo (18.7.2023)



SI 66. Prikaz urezarenog mača na desnom vanjskom dovratniku Banjalučke kapije
Fotografirao Josip Pedljo (18.7.2023)

²⁹⁷ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁹⁸ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

²⁹⁹ Mazalić, 1952. str. 96

³⁰⁰ Isto, str. 96

6.6.8 ZID IZMEĐU BANJALUČKE KAPIJE I ŠAMIĆA KULE

Zid je većim djelom izgrađen u srednjemu vijeku kada je na sebi imao i prsobrane.³⁰¹ Izvorni prsobrani, iako u ruševnom stanju, su se očuvali do konca XIX. st. kada im se gubi trag. Zid je u velikim Osmanskim pregradnjama pojačan kada dobiva konačnu debljinu od 4.7 m koju je zadržao do danas. Zid je, sa unutrašnje strane, bio dosta oštećen radi uzimanja kamene građe od strane građana koji su istu ugrađivali u svoje stambene objekte, dok se sa vanjske strane zida vidan niz zakrpa i sanacija koje su uzrokovane vojnim djelovanjima. Temelji zida su izvedeni od neuredno naslaganih i velikih kamenih blokova, dok je unutrašnja masa zida vrlo solidno zidana od lomljenaca povezanih vapnenom žbukom. Pri rekonstrukciji iz 1967. godine zid je učvršćen i rekonstruiran te mu je dodana hodna staza sa stepenicama kao i prsobrani koji su rekonstruirani na temelju slike iz 1890.³⁰²

6.6.9 ŠAMIĆA KULA

Kula nema posebno ime pa se naziva Šamića kulom zbog njena smještaja u Šamića naselju. Bastion je kao i na prijašnjim primjerima izgrađen na srednjovjekovnoj četverokutnoj kuli koja je u Osmanskim pregradnjama prenamijenjena za smještaj topova. Bastion je izdvojen iz zida te je smješten na strateški jako povoljnoj poziciji. Pretpostavlja se da mu je svrha bila zaštita prilaza Banjalučkoj kapiji. Bastionu su poligonalnog je oblika a temelji su mu duboko u zemlji.³⁰³

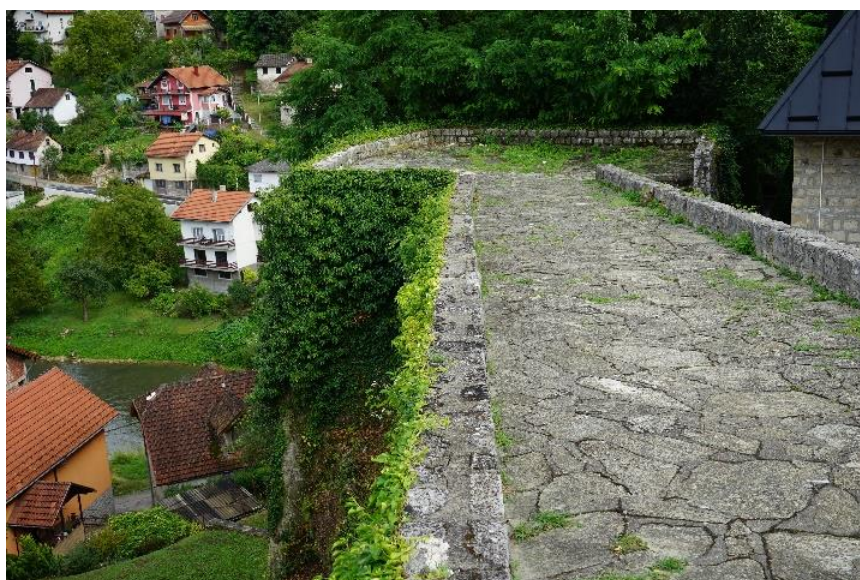
Naposlijetku treba spomenuti da je na Šamića kuli, na njenom istočnom zidu primjetan veliki luk od četiri reda tesanog kamena.³⁰⁴ Do danas ne postoji tumačenje u vezi tog luka.

³⁰¹ Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

³⁰² Basler, 1967. str. 54

³⁰³ Isto (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922)

³⁰⁴ Mazalić, Đoko, Stari grad Jajce. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, svezak VII, Sarajevo, 1952. str. 74



SI 67. Prikaz Šamića kule
Fotografirao Josip Pedljo (18.7.2023)

7. ZAKLJUČAK

Na kraju ovoga kratkog pregleda povijesti i kulturne baštine Jajca može se zaključiti kako se radi o dugom i složenom procesu stvaranja jedne male urbane sredine. Nadodaju li se tome razdoblja uspona i pada grada u trgovinsko političkom i vojno strateškom smislu, dobiva se dojam kolika je vrijednost cjelokupnog gradskog kompleksa kojeg čini materijalna ostavština fragmenata minulih epoha.

Razvoj gradskog naselja i njegovih mnogobrojnih spomenika može se podijeliti u više mogućih faza razvoja.

Prvu fazu predstavlja rimsko naselje za koje postoje određene indicije dokumentirane kroz arheološke nalaze, a koji ga datiraju od III. st. na ovamo. U njemu je vjerojatno postojalo više hramova i komunalnih građevina, a u kasnijim se razdobljima pretpostavlja izgradnja i formiranje refugiuma na mjestu današnje citadele iz kojega će u konačnici izrasti kasnoantičko utvrđeno naselje. Arheološki nalazi koji bi potvrdili pretpostavke o kasnoantičkim gradnjama na mjestu citadele još uvijek nisu dokumentirani.

Druga faza razvoja pokriva razdoblje ranog i razvijenog srednjeg vijeka i za sada ostaje najnejasnija. Radi se o razdoblju za koje ne postoji pisana, historiografska ostavština, kao ni dokumentirani materijalni tragovi. Izvori tog vremena spominju tek naselje koje nazivaju Pliva, odnosno Plivski grad, a kojeg bi se potencijalno moglo smjestiti na ovo područje. U tom periodu, bar prema zaključcima istraživača koji su se bavili problematikom razvoja srednjovjekovnog Jajca, najvjerojatnije dolazi do gradnje određene vrste utvrđenja i, sudeći po nalazima, reprezentativne građevine. Spomenutu reprezentativnu građevinu prepoznaje se u jugoistočnoj kuli citadele na kojoj su još uvijek sačuvani prozorski otvori koji se temeljem stilskih odlika mogu povezati s romaničkom arhitekturom zastupljenom najkasnije do 13. st. U navedenom razdoblju može se pretpostaviti i postojanje crkvenih građevina unutar same utvrde.

Treća faza razvoja podudara se s periodom vladanja Hrvoja Vukčića Hrvatinića čiji su prethodnici, kako se čini, već bili formirali određenu rezidencijalnu utvrdu na ovome mjestu. Hrvoje najvjerojatnije nadograđuje spomenutu rezidenciju i ograđuje podgrađe ili dovršava njegovo dograđivanje te tamo stvara prvu i osnovnu

triangularnu osnovu „gradskog“ naselja sačinjenu od tri zida i potencijalno od dvije ili tri četverokutne kule koje su bile izgrađene na mjestu današnje Male tabije, Sahat kule i Kapetanove kuće. U navedenom se razdoblju najvjerojatnije grade i „katakombe“.

Četvrtu fazu razvoja karakteriziraju urbanizacija, gospodarski uzlet kao i imigracija. Grad se širi te se formira više naselja, odnosno gradskih četvrti. Ona nastaju uz zidine izvan grada, a stambeno naselje nastaje i s desne obale Plive koje je s ostatkom grada najvjerojatnije bilo povezano mostom. U gradu se gradi crkva sv. Katarine, franjevački samostan, glavni trg te se obrambenom sustavu nadodaju Papaz kula, Šamića kula i Medvjed kula. Najvjerojatnije se u navedenom razdoblju izrađuje dvor i portal kao jasni znak kraljevske vlasti.

Peta faza razvoja podudara se s razdobljem sukoba s Osmanlijama. Hrvatsko-Ugarske snage su u navedenom razdoblju učvršćivale obrambene sustave bez većih pregradnji. Grad u navedenoj fazi biva izložen u više navrata teškim topničkim bombardiranjima koje ga zauvijek mijenjaju. Bitno je napomenuti kako je grad s banovinom bio od izrazite važnosti za opstojnost sigurnosti u Kraljevstvu, dok je Osmanlijama predstavljao uglavnom nebitan strateški položaj. Unatoč stalnim ratnim djelovanjima u to je vrijeme čini se bila izgrađena i određena reprezentativna građevina.

Šesta faza je razdoblje Osmanske vladavine kada je cijeli grad izložen višestoljetnom propadanju. Postoje dokazi o Osmanskim zahvatima iz XVII. st kada grade nekolicinu kontrafora kao učvršćenje oštećenih zidova. Nakon toga su, po mišljenju određenih stručnjaka, u XVIII. ili XIX. st. napravili temeljitu pregradnju grada kada podebljavaju većinu zidova i nadodaju im puškarnice, bastione, kule, kao i kapije. U navedenom razdoblju procvat doživljava islamska sakralna arhitektura. Tada se osim džamija grade i brojne česme, hamami i druge građevine koje su u međuvremenu uništene. U navedenom razdoblju se događaju tri velika požara u kojima je grad teško stradao.

Sedma faza je razdoblje Austro-Ugarske monarhije čiji se tragovi u staroj jezgri nalaze tek na nekolicini objekata. Razlog navedenoga su burna previranja XX. st. koja su više-manje izbrisala ostavštinu navedene epohe.

Sedam navedenih faza sačinjava kratki i osnovni vodič kroz dio povijesti naselja od III. do kraja XIX. st. Preostaje istražiti, što u arheološkom, što u historiografskom smislu, mnoga još uvijek otvorena pitanja koja bi mogla riješiti brojne nedoumice i donijeti nove podatke koji bi pomogli u puno jasnijem razumijevanju i interpretiranju urbanističkog razvoja grada i njegovih fortifikacija.

8. POPIS LITERATURE

1. Ančić, M.: Jajce, Portret srednjovjekovnoga grada, MHAS-Split, Split, 1999.
2. Anđelić, P.: Jedna etapa izgradnje srednjovjekovnog Jajca, Zusammenfassung, Zbornik krajiških muzeja, broj 2, 1963./64. str. 50-53
3. Anđelić, P.: Srednjovjekovna žitna jama u Jajcu, Zbornik krajiških muzeja, broj 2, 1963./64. str. 38-40
4. Basler, Đ.: Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu. Naše starine VI, Zavod za zaštitu spomenika NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1959.
5. Basler, Đ.: Manji nalazi iz starije prošlosti Jajca, Zusammenfassung, Zbornik krajiških muzeja, broj 2, 1963./64. str. 40-49
6. Basler, Đ.: Klesarski majstori i radione u srednjovjekovnom Jajcu, Zbornik krajiških muzeja, broj 1, 1962. str. 98-108
7. Basler, Đ.: Sjeverni dio gradskih utvrda u Jajcu, Naše starine XI, Zavod za zaštitu spomenika SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1967, 51-58. 52
8. Basler, Đ.: Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1972.
9. Bojanovski, I.: Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u atiljerijsku tvrđavu, Naše starine, Sarajevo, 1989.
10. Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Bedemi i tabije starog grada Jajca, historijsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1922), (pristup 13.8.2023)
11. Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Tvrđava u Jajcu, graditeljska cjelina

- (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=276),
(pristup 13.8.2023)
12. Bosna i Hercegovina, Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih spomenika, Jajce, historijsko gradsko područje (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2494), (pristup 13.8.2023)
 13. Cultural Heritage without Borders.: 9th international (CICOP) congress on architectural heritage rehabilitation and building , Seville, 2008.
 14. Cultural Heritage without Borders.: The restoration of the eastern wall and Papaz kula of Jajce fortification, 2005.
 15. Cultural Heritage without Borders, Sweden.: Omer-bey house, Jajce, 2002-2004.
 16. Čelebija, E.: Putopis, Svjetlost, Sarajevo, 1954,
 17. Filipović, E.: Grbovi u Jajcu, Grb i Zastava, broj 8, Zagreb, 2010. str. 12-15
 18. Hrvatski biografski leksikon (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>), (pristup 15.8.2023)
 19. Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/>), (pristup 21.8.2023.)
 20. Jezikoslovac.com (<https://jezikoslovac.com/>), (pristup 20.8.2023)
 21. JU Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca (<https://www.agencija-jajce.ba/>), (pristup 15.7.2023.)
 22. Klaić, N.: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
 23. Klaić, N.: Problem nastajanja srednjovjekovnih gradova u sjeverozapadnom dijelu Balkanskog poluotoka, Srednjovjekovna Bosna i Evropska kultura, Muzej grada Zenice, Zenica, 1937.
 24. Lovrenović, D.: Jajce 1396.-1996., Zbornik radova, Društvo za zaštitu kulturno-povijesnih i prirodnih vrijednosti Jajca, Općina Jajce, Jajce, 2002.
 25. Ljubez, B.: Jajce grad, Prilog povijesti posljednje bosanske prijestolnice, HKD Napredak, Sarajevo, 2009.
 26. Ljubez, B.: Katolička crkva u Jajačkom kraju, Franjevački samostan „sv. Luka“ Jajce, Jajce, 2004.
 27. Mazalić, Đ.: Stari grad Jajce. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, svezak VII, Sarajevo, 1952.

28. Ošap, A.: Srednjovjekovna barutana, projekat intervencije (dio nacionalnog spomenika Tvrđava u Jajcu), 2012.
29. OPVSCVLA ARCHAEOLOGIA, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010.
30. Runje, P.: Prema izvorima, Provincijalat franjevacu trećoredaca glagoljaša, Zagreb, 1990.
31. Ramić, A.: „Ein Museum unter freiem Himmel“, Das historisch-kulturelle Erbe der Stadt Jajce, Diplomarbeit, Gratz, 2021.
32. Softić, A., Ševo, Lj.: Jajce u narodnoj predaji, JU „Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca“, Jajce, 2010.
33. Šababović, H.: Bosanski pašaluk, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
34. Truhelka, Ć.: Kraljevski grad Jajce povijest i znamenitosti, J. Studnička i drug, Sarajevo, 1904.
35. Truhelka, Ć.: Die Katakomben von Jajce, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina, broj 2, 1894. str. 94-107
36. Thalloczy, Ij.: Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca, Kr. HRV.-SLAV.-DALM. Zemaljske vlade, Zagreb, 1916.
37. Zrile, T.: Jajce, Općina Jajce, Jajce, 2000.
38. Wik, T.: The restoraterom of the part of the eastern wall and Papaz kula of Jajce fortification, Cultural Heritage without Borders, 2005.
39. Wik, T.: Omerbegova huset/ Omer-bey House, Jajce, Bosnia Herzegovina, 2004. (<https://tinawikarkitekter.se/wordpress/works/omerbegova-huset-jajce-centrala-bosnien/>), (pristup 21.7.2023)

SAŽETAK

Jajce je grad smješten u središnjoj Bosni. Datacije nalaza o ljudskom obitavanju na širem Jajačkom području variraju od 13 000 do 4 000 godina pr. Kr. Jajce i njegova šira okolica prožeta je materijalnom kulturnom baštinom koja svjedoči o burnim vremenima njegove relativno duge prošlosti. Glavna značajka Jajca je njegov strateški položaj. Naselje koje će se kasnije nazivati Jajce se smjestilo na križanju trgovačkih pravaca. Na temelju arheoloških nalaza možemo pretpostaviti postojanje veće rimske naseobine iz koje će se razvijati naselje pod nazivom Jajce. Najveću problematiku u istraživanju urbanističkog slijeda Jajca je relativno dugo razdoblje koje obuhvaća skoro cijelu kasnu antiku i rani srednji vijek. Naime u navedenom razdoblju nemamo mnogo pismenih i materijalnih ostataka koje bi nam mogle ukazati na urbanistički slijed iz kojega će naposljetku nastati Jajce. Poprilično dugo se smatralo da je osnivač Jajca Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Današnje stajalište struke smatra da je citadela, pa i moguće naselje ispod nje, postojala i prije njega, ne osporavajući mogućnost arhitektonskih zahvata u njegovo doba. Hrvatinić najvjerojatnije ograđuje podgrađe triangularnom osnovom zidova koje povezuje sa dvije kule i tvrđavom. Nakon kraljevskog preuzimanja Jajca dolazi do velikih graditeljskih zahvata gdje se grade današnji zapadni bedemi sa kulom kružne osnove, južni bedemi sa gradskim vratima te se sjeverni bedemi šire do litica iznad Vrbasa uz još dvije kule i još jednim gradskim vratima. Navedeno razdoblje je i vrijeme ekonomskog procvata samog grada. U vrijeme Osmanskih ugroza Jajce postaje jedno od važnijih obrambenih središta što je rezultiralo dugogodišnjim ratnim razaranja koja su ostavila duboki trag na gradu. Zauzimanjem Jajca 1528. godine, grad gubi svoju stratešku važnost te slijedi višestoljetno razdoblje stagnacije. U Osmanskom se periodu grad i njegove fortifikacije poprilično dugo neodržavaju, tek u XVIII. i XIX. st dolazi do velikih fortifikacijski proširenja i modernizacije. Razlog navedenomu je povećana opasnost od prodora kršćanskih snaga. U razdoblju Austro-Ugarske monarhije dolazi do gradnje tipičnih austrougarskih građevina u samoj jezgri grada kao i do proširenja grada prema sjeveru. U navedenom razdoblju se ruši Mračna kapija, proširuje Banjalučka kapija te dolazi do gradnje vodovodne stanice u samoj Citadeli.

KLJUČNE RIJEČI: Jajce, Fortifikacija, Citadela, Naselje, Gradnja, Proširenje, Zid, Bedem, Arhitektura, Razdoblje, Urbanizacija, Hrvatinić, Kula, Bastion

ABSTRACT

Jajce is a town located in central Bosnia. The dates of the findings of human habitation in the wider Jajce area vary from 13,000 to 4,000 years BC. Jajce and its wider surroundings are imbued with material cultural heritage that testifies to the stormy times of its relatively long past. The main feature of Jajce is its strategic location. The settlement, which would later be called Jajce, was located at the crossroads of trade routes. On the basis of archaeological findings, we can assume the existence of a larger Roman settlement from which the settlement that will later be named Jajce will develop. The biggest problem in researching the urban sequence of Jajce is the relatively long period that covers almost the entire late antiquity and the early Middle Ages. Namely, in the mentioned periods, we do not have many written and material remains that could indicate the urban sequence from which Jajce will eventually be created. For many years, it was believed that the founder of Jajc was Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Today's expertly opinion considers that the fort and possibly the settlement under it existed even before him, without disputing the possibility of architectural interventions in his time. Hrvatinić most likely encloses the substructure with a triangular base of walls that connects it to two towers and the fortress. After the royal takeover of Jajce, major construction works took place during which today's western ramparts were added with a circular tower, southern ramparts with the city gate, and the northern ramparts extend to the cliffs above Vrbas with two more towers and another city gate. The mentioned period is also the time of economic prosperity of the city itself. At the time of the Ottoman threats, Jajce became one of the most important defense centers, which resulted in many years of war destruction that left a deep mark on the city. With the capture of Jajce in 1528, the city lost its strategic importance and followed a centuries-long period of stagnation. In the Ottoman period the city and its fortifications were not maintained for a long time. During the XVIII. and XIX. century major fortification expansions and modernization were made. The reason for the aforementioned is the increased danger of the penetration of Christian forces. During the period of the

Austro-Hungarian monarchy, typical Austro-Hungarian buildings were built in the very core of the city, as well as the expansion of the city to the north. In the mentioned period, the Dark Gate is demolished, the Banja Luka Gate is expanded, and a water supply station is built in the Citadel itself.

KEY WORDS: Jajce, Fortification, Citadel, Settlement, Construction, Expansion, Wall, Rampart, Architecture, Period, Urbanization, Hrvatinić, Tower, Bastion